

Tolnai Gyula

Nagykőrös város helyzete a Horthy-korszakban

Jelen tanulmányom tárgya Nagykőrös 1920 és 1939 közötti politikai és gazdasági eseményeinek ismertetése. A téma hat éve tartó kutatása során rá kellett jönnöm, hogy egy ekkora korszakot – még ha csak egy kisebb város történetéről is beszélünk, mint Nagy-
kőrös – nem lehet a teljesség igényével bemutatni, hacsak nem egy monográfia megírására törekszünk. Ehelyett a kutatónak meg kell találnia azokat a vizsgálati szempontokat, amelyek mentén kutatásának tárgyát logikai szálak fonalán haladva tudja egészévé fűzni. Írásomban főszállként a városi politika változásait kívánom bemutatni, feltárva, hogy miként hatott rá az országos politika, ez mit eredményezett a helyi viszonyokban és hogyan érzékelte ezt a lakosság. Be kívánom továbbá mutatni a helyi politikai csatározások szereplőit, színtereit és hatásait a városra nézve. Ez természetesen olyan elsődleges források vizsgálatát igényli, mint a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára forrásanyaga, melyből Nagykőrös polgármesterének elnöki, bizalmas, közigazgatási és katonai iratait vizsgáltam meg elsősorban, továbbá a hirdetések jegyzőkönyveit, a vegyes nyilvántartásokat és a nyomtatványok és hirdetmények gyűjteményét 1918 és 1945 között. Emellett a város képviselő-testületének közgyűlési jegyzőkönyveit és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Főispánjának és Alispánjának iratait is tanulmányoztam. Természetesen ez a dokumentum-mennyiség igen sok iratfolyómetert tesz ki, ennek ellenére lehetőségeimhez mérten megpróbáltam a lehető legtöbb, a témára vonatkozó forrást feltárni. Felhasználtam mindemellett írásomban a korábbi, a településsel kapcsolatos történeti szakirodalmat is, így például Novák László Nagykőrös városáról készült kismonográfiáját vagy Böör Lászlónak, a Nagykőrösi Fiókleveletár volt igazgatójának a város történetéről készített tudományos publikációit is. Tanulmányomban a következő kérdésekre próbálok választ adni:

Milyen hatással volt a Tanácsköztársaság és a román megszállás a város politikájára és közéletére?

A Horthy-korszak kezdetén és a konszolidáció évei alatt a városi politikában zajló csatározások mely színtereken és szereplők által zajlottak?

Milyen mértékben nyertek teret a szélsőséges nézetek, illetve az ellenzéki megnyilvánulások a városban?

Az 1910-es éveket követő fellélegzés, a konszolidáció hatása a városra

Nagykőrös város társadalmi és gazdasági veszteségei az I. világháborúban és az azt követő években jelentősek voltak.¹ A gazdálkodást nehezítette a jelentős embervesztés, az állatállomány nagy részének elpusztulása, illetőleg leromlása és a hadigazdálkodás következtében jelentkező üzemanyaghiány. A város társadalmi helyzete is a mélypontra zuhant. A rengeteg megpróbáltatás következtében Nagykőrös társadalmába csak nagyon lassan tért vissza a politikai élet. A rendszerváltozás első napjainak politikai eseményeit a Tanácsköztársaság idején szerepet játszott tisztviselők elszámoltatása jelentette. Mivel a

¹ Romsics 1999. 104–105., 152.; Novák 2008. 113.

korábbi polgármester, Dr. Kökény Dezső fegyelmi eljárás alatt állt, ügyének elintézéséig a város történetében egyedülálló tisztséget, polgármester-helyettesi státuszt hoztak létre. Polgármester-helyettesnek 1919. szeptember 30-án megbízta, majd 1919. október 19-én megválasztotta a képviselő-testület Dr. Szigethy László főjegyzőt,² majd Dr. Kökény Dezső 1921. június 17-én történt lemondása után 1921. július 22-én egyhangúlag ugyanőt szavazták meg polgármesterré, a beiktatás alkalmával jelképesen átadva a város pecsétjét és a titkos levéltár kulcsát.³ Dr. Szigethy László polgármesterré választása a képviselő-testület részéről kényszermegoldás volt. Ezt nemcsak rövid működése támasztja alá – 1922. március 7-én egészségi állapotára hivatkozva kérte nyugdíjaztatását – hanem az a tény is, hogy a település legégetőbb gazdasági és társadalmi kérdéseit nem tudta megoldani, sőt azokat egész hivatali működése alatt mintegy kívülállóként szemlélte. A helyi közéletben nem vett részt, gazdasági intézkedései pedig nélkülözték a határozott elképzeléseket, nem voltak elég céltudatosak. A legégetőbb gondot, a lakosság élelmiszerral történő ellátását és a város háztartásának rendbehozatalát sem tudta megoldani.

Nagykőrös képviselő-testülete a gazdasági nehézségeket ingatlanok eladásával kívánta megoldani.⁴ Így került sor 1920 novemberében az ún. Ferencz-telep melletti agyaghordó terület, majd a városi Mészhomok- és Műkőgyár eladására.⁵ Felvetődött a városi bérháznak, a Postapalotának az elidegenítése is, ettől azonban a későbbiek során elálltak, csupán a bérleti összeget emelték fel. Hasonlóan állandó béremelésekre került sor a különböző – elsősorban pótharaszti – haszonbérleteknél is. Itt a felemelt bérösszegeket a város roszban szedte be, így próbálva a rohamos infláció közepette saját pénzügyi helyzetén javítani. 1922-ben az önkormányzat számára a községi pótdadó jelentette a legfőbb bevételt, összesen 3.132.709 koronát, ami az összes adóalap majdnem felét tette ki. Jelentős bevételi forrás volt a majd 10000 k.h.-as Pótharasztpuszta és a városi intézmények közül a Községi Takarékpénztár. Bevétel származott még a vadászati jog bérbeadásából, a kereskedelmi és díszkertészetből, a bérházakból, a különböző értékpapírokból. A Forgalmi Adóhivatal, a fogyasztási adókezelőség, helypénzszedés, kövezetvám, a hídmérleg és az ingatlanátruházási illetékek adtak még bevételt.⁶ A városi bevételek közül 1924-ben a legjelentősebb mennyiséget a pótharasztpusztai haszonbérletek és a favágás jelentették. Ugyanakkor a kereseti adó a teljes bevétel 23,5 %-át, a különböző pótdadók pedig 22,9 %-át tették ki. A forgalmi adó részesedésből a bevétel 4,1 %-a, míg a borítal és fogyasztási adóból 5,2 %-a származott. Jelentős volt a városi üzemek részesedése is. Összesen 5,1 %-kal jelentkeztek a költségvetésben.⁷

A város háztartását a közigazgatás működtetése, a vármegyei hozzájárulás és a különféle segélyezések, illetve a legjelentősebb mértékben az ellátatlanok eltartása terhelték. E súlyos társadalmi probléma megoldása a vezetés legfontosabb feladatává vált. Az élelmiszerek hiánya miatt a képviselő-testület 1920. március 26-i ülésén tovább csökkentette a gabona fejadagot, májusi ülésén pedig arra figyelmeztette a lakosságot, hogy éves szük-

² MNL PML V.271.a. 47. k. 1919. október 19.

³ MNL PML V.271.a. 49. k. 1921. július 22.

⁴ MNL PML V.276.c. III. 845. d. 380. irat.

⁵ MNL PML V.271.a. 48. k. 1920. június 11.

⁶ MNL PML V.276.a. 3. d. 111. irat.

⁷ MNL PML V.276.a. 18. d. 25. irat.

ségletét mindenki igyekezzen beszerezni a folyó évi termésből, mert az ellátatlanok hatósági ellátásáról központilag nem fognak gondoskodni.⁸ 1920. július végén az ellátási nehézségekre hivatkozva a Közélelmezési Hivatal súlyos beszolgáltatási kötelezettséget rótt ki a termelőkre.⁹ Szabadforgalomban innentől kezdve csak azután adhatták el gabonájukat, ha a beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek. A helyi sajtó 1920 szeptemberében 8812 ellátatlanról írt Nagykőrösön.¹⁰ Az első pillanatban döbbenetesen magasnak tűnő szám a teljes népességnek mintegy harmada volt. A következő év jelentéseiben is 8000 körül jelölte meg a polgármester az 1920–1921 telén a városban élő ellátatlan lakosság számát.¹¹ Az elképesztő nyomort látva az egyik sajtóorgánum úgy vélekedett, hogy a politikai vezetésnek ilyen nehéz időkben különösen óvatosan kellene eljárnia.¹²

Az ellátási szempontból legnagyobb nehézséget jelentő 1920–1921-es tél után a város vezetői aggodalommal tekintettek a következő tél elé.¹³ Az 1921-es, viszonylagosan jó mezőgazdasági év kedvezően hatott Nagykőrös mezőgazdasági és ipari népességére. 1921 telére lényegesen csökkent az ellátatlan lakosság száma. A polgármester bizalmas jelentése szerint számuk 1300-ra apadt, akik mind a város lehető legszegényebb lakosai voltak.¹⁴ Ekkorra azonban a munkabíró szegények már nem a teljesen ellátatlanok létszámát növelték, részükre a város vezetősége igyekezett munkaalkalmat biztosítani. December elején az erdővágás, erdőosztás, hóhányás, utcai takarítás és a közmunka jelentett jó lehetőséget a számukra. „*Munkanélkültség legfeljebb az építőiparban van, de itt is akad mindig kisebb javítás, így elégedetlenség nincs*” – írta 1921 decemberében a város polgármestere. Ennek következtében a lakosság hangulata viszonylag nyugodt volt és szélsőséges atrocitásoktól mentes. Ugyanakkor a polgármester megjegyezte, hogy ezt a helyi rendőrség tapintatos és megértő vezetése és ébersége is biztosítja.¹⁵ Ilyen körülmények között joggal feltételezhető, hogy a lakosság még mindig a Tanácsköztársaság és a román megszállás hatására bekövetkezett dermedtségben élt és az emlékekben élő erőszakos cselekmények hatása alatt állt. A polgármesteri hangulatjelentésbe bizonyára nem véletlenül került bele, hogy a nagykőrösiek a jelenlegi jogrend hívei, de a garázdálkodással szemben mindezek ellenére is erélyesebben kell fellépni.

A nagykőrösi társadalmi viszonyokra jellemző vita robbant ki a képviselő-testület 1921. december 20-i ülésén. Az 1922. évi virilista jegyzék összeállításakor felvetették, hogy ha a jegyzéket szabályosan állítják össze, akkor 50–60 %-ban olyan elemek kerültek volna be, akiknek kezébe a közigazgatás irányítását nem lehetne nyugodt lélekkel letenni.¹⁶ A jegyzék összeállítására kiküldött bizottság már konkrétabban fogalmazott: „*Megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy a régi, kipróbált, megbízható városi vagyonos elemeket kiszorítja, a háborús és az ezt követő válságos közgazdasági viszonyokat kihasználó s kevésbé szolid, és nem állandó, főképpen a kereskedelmi életben felszínre vetődött konjunkturális egzisztenciák, akik nem rendelkezhetnek azazal az értelmi, erkölcsi és anyagi tőkével és állandósággal, akiket a törvényalkotó a*

⁸ MNL PML V.276.c. III. 845. d. 384. irat.

⁹ Nagykőrös és Vidéke, 10. évf. (1920), 58. sz. 3.

¹⁰ Nagykőrös és Vidéke, 10. évf. (1920), 73. sz. 1.

¹¹ MNL PML V.276.c. III. 847. d. 14. irat.

¹² Nagykőrös és Vidéke, 10. évf. (1920), 73. sz. 1.

¹³ Romsics 1999. 153.

¹⁴ MNL PML V.276.c. III. 847. d. 14. irat.

¹⁵ Uo.

¹⁶ MNL PML V.271.a. 49. k. 1921. december 20.

*virilizmus intézményében keresett.*¹⁷ A legtöbb adót fizetők közül így 31-et kihagytak, akik egyébként jogosultak lettek volna városi virilisként a képviselő-testületben helyet foglalni. A fellebbezésekből megtudjuk, hogy ezek az elemek döntő többségben a zsidó vallású kereskedők és orvosok voltak.

Hiba volna a konjunkturális új gazdasági tényezők elleni fellépésben csak az antiszemitizmust látni. Fel kell figyelni arra a jelenségre is, hogy a gazdatársadalom általános elszegényedése mellett új kereskedői réteg jelent és erősödött meg a város társadalmában. A végső soron termelői-kereskedői ellentét nyíltan csak a képviselő-testületben robbant ki, de az elkövetkező években alapvetően ez határozta meg a gazdasági és politikai fejlődés fő irányát. Dr. Szigethy László polgármester nem tudta a politikai szélsőségeket megfékezni, az alapvető társadalmi nehézségeket megoldani. A helyi sajtóban ő maga is állandó támadások kereszttüzébe került, amelyek zsidóbarátsággal és az Ébredő Magyarok Egyesülete csoport üldözésével vádolták. A vádaskodások minden alapot nélkülöztek, a polgármester azonban nem tisztázta magát kellő mértékben. Rágalmazásért nem tett feljelentést, mert úgy vélte, hogy az őt támadó lap szerkesztői annyira jelentéktelenek, hogy nem érdemes velük komolyan foglalkozni.¹⁸ Amikor azonban a képviselő-testület egyéb hivatali mulasztásáért felelősségre vonta, 1922. március 7-én megrendült egészségi állapotára hivatkozva lemondott hivataláról.¹⁹

A lemondást elfogadták és 1922. március 19-én Preszly Elemér és gróf Ráday Gedeon volt főispán és belügyminiszter jelenlétében a nagykőrösi születésű Faragó Józsefet (volt eperjesi polgármestert) állították a helyére. Az újonnan megválasztott polgármesternek a legnagyobb nehézséget továbbra is az aggasztó munkanélküliség, illetve a szegények és nélkülözők nagy száma jelentette. Mindezek enyhítésére egyre több közmunkát szerveztek, melyek közül a legjelentősebb a Kőrös-ér tisztítása volt. E munka jelentőségét – a feltétlenül szükségessé vált karbantartás mellett – a következőképpen indokolta a képviselő-testület: „*A munkálatok elkezdése fontos, mert a munkanélküliek száma napról-napra növekedvén, a nehéz megélhetési viszonyok és elviselhetetlen drágaság közepette az elégedetlenséget szítja, ami a konszolidáció képítésének útját nehezíti.*”²⁰ Szeptember végén az Egyesített Bizottság a mezőgazdasági kivétel szabaddá tételét tartotta a legfontosabbnak, az iparosoknál pedig az építkezések minél előbbi megindítását. A megélhetési nehézségek fő okát az alacsony munkabérekben látták, ami a nagy munkaerő-kínálat következménye volt.²¹ Javasolták, hogy Nagykovács is csatlakozzon az 1922 októberében a munka nélkül maradt mezőgazdasági munkások megsegítésére indult, ínségnyhító akcióhoz, annak hangsúlyozása mellett, hogy a városnak szerte földön ismert szorgalmas, munkás népéhez méltatlan volna, ha közülük bárki is munkanélküli segílyt kapna, illetve venne igénybe.²² A Horthy ínségnyhító akció 1922–1923 telén 2–300 fő mezőgazdasági munkanélkülit érintett, eltartott családtagjaikkal együtt tehát hozzávetőlegesen 1000 embert. Az ínségnyhító munkálatok során a munkanélküliek egy része: 1922 novemberében 45 %-a, decemberében 29,4 %-a, 1923 januárjában 37,7 %-a, februárjában 22,5 %-a, márciusában 10,5 %-a kapott földmunkát és munkabért rozslisztben.²³ A munkaképtelen mezőgazdasági munkások (kb.

¹⁷ MNL PML V.276.c. III. 846. d. 870. irat.

¹⁸ MNL PML V.276.c. III. 847. d. 8. irat.

¹⁹ MNL PML V.271.a. 50. k. 1922. március 7.

²⁰ MNL PML V.271.a. 50. k. 1922. augusztus 6.

²¹ MNL PML V.276.a. 3. d. 42. irat.

²² MNL PML V.271.a. 50. k. 1922. szeptember 30.; Romsics 1999. 200–201.

²³ MNL PML V.276.a. 3. d. 11. irat.

200 fő) szintén napi szinten rozsliszt ellátásban részesültek. A város vezetői 1923 májusában a Horthy-féle inségakciót eredményesnek ítélték, bár megállapították, hogy az inség nem volt olyan mértékű, mint ahogyan az a nyár végén előre látszott. Az akció erkölcsi és szociális hatását abban látták, hogy a szegényeknél a nyár folyamán észlelt elégedetlenséget levezette. Véleményük szerint munkával meg lehetett szerezni a legfontosabb élelmiszereket. Figyelemreméltó az akció politikai értékelése: a megélhetési nehézségek miatt súlyos következményektől lehetett tartani. Ugyanakkor a politikai vezetés és a sajtó is pozitívan ítélte meg a program hatását. A szinte kötelező dicsérő hangnem mellett azonban megemlítendő a polgármester megjegyzése is, aki úgy vélte, hogy az akciót megismételni nem tanácsos, ehelyett központi intézkedéssel kell a munkabérek az élelmiszercikkek árához igazítani. További vélekedése az volt, hogy a munkaadók olyan alacsony munkabéreket kínálnak, hogy annál csak a szellemi munkásoké alacsonyabb, de utóbbiak, azaz a városi értelmiségiek tartalékaik révén valahogy még eltengődnek, a mezőgazdasági munkások azonban képtelenek megélni. Az akció tanulságaként a nagykőrösi polgármester felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalomban a szociális érzés felkeltése összességében nem sikerült. Az akció költségeinek fedezésére nagyon kevesen adományoztak, a legtöbb kisbirtokos vagy félt az alsóbb társadalmi rétegek forrongásától, vagy azért adott, mert kötelességévé tették.²⁴ Faragó József polgármesternek a város háztartásának rendbehozatalára, a munkanélküliség felszámolására és a gazdasági helyzet javítására irányuló erőfeszítései is eredménytelenek maradtak. Eredménytelenül újíttotta fel a már 1893-ban is felmerült Nagykőrös–Kocsér–Tiszakécske közötti keskeny nyomtávú vasút megépítésének gondolatát is. E vasútvonal feladata lett volna a két szomszédváros közé beékelte Nagykőrös gazdasági hátterét biztosítani, a kedvezőbb szállítási lehetőséggel a vidék termelőit szorosabban Nagykőröshöz kötni. A vasút építésének terve több éven át napirenden volt, végül az állami támogatás elmaradása és az érintett községek vonakodó hozzájárulása miatt végleg le kellett mondani a megépítéséről. Hasonlóan nem vezetett eredményre a szintén több éve tervezett Nagykőrös–Pótharasz–Pestlőrinc nyomvonalú kisvasútvonal megépítése sem. Ez szorosabban kapcsolta volna a várost a majdnem 10.000 holdas puszta tájához, és a nagykőrösi piac közvetlen összeköttetését is biztosította volna a fővárossal.²⁵

1923-ban a város vezetőtestülete lépéseket tett a lakosság szociális ellátásának javítására. Augusztus 17-én a képviselő-testület foglalkozott a kislakás-építés kérdésével. Az állam 35 millió korona támogatást ajánlott fel, amelyből a város 8 db egyszobás, 10 db kétszobás és 6 db háromszobás lakást lett volna köteles építeni, az összeget pedig 25 éven át kellett volna törleszteni. A képviselő-testület határozata az volt, hogy a város az állami kedvezményeket nem veszi igénybe, mert Nagykőrös területén a lakásszükség végleges rendezését nem tartja szükségesnek.²⁶ A képviselő-testület annak ellenére hozta meg ezt a határozatot, hogy a város nemrégiben kinevezett főjegyzője – Dezső Kázmér – rendkívül szuggesztíven foglalt állást a lakásépítés mellett: „*Dezső Kázmér szől ezután: Szavai mintha a vagonlakóknak, a lakásnélküli nyomorgóknak a könyörgései, segélykiáltásai lennének. Megrázó, szívhez szóló szavakkal rajzolja a lakásínség és a kis lakások építése elodázásának következményeit?*” – írták a város jegyzőkönyvébe.²⁷ Az 1923. november 23-i ülésen a kérdést újból elővették és 10 tagú bizottságot küldtek ki „*a lakásínségen segíteni kell*” jelszóval.²⁸

²⁴ Uo.

²⁵ Novák 2001. 105.

²⁶ MNL PML V.271.a. 51. k. 1923. augusztus 17.

²⁷ Uo.

²⁸ MNL PML V.271.a. 51. k. 1923. november 23.

Faragó József 1923. augusztus 17-én súlyos szembajára hivatkozva lemondott polgármesteri címéről, de a képviselő-testület a lemondását nem fogadta el. 1924. január 9-én azonban már ugyanők fogalmaztak meg bizalmatlansági indítványt vele szemben, melynek oka az volt, hogy a polgármester későn tájékoztatta a város vezetőtestületét a kislakásépítésre felvett 100 millió korona elhelyezéséről. Ezt követően Faragót felmentették az állásából, majd rövid időre Dr. Szabó Ambrus közigazgatási tanácsnokot bízták meg a Polgármesteri Hivatal vezetésével. 1924. május 3-án Dezső Kázmért választották meg Nagykőrös polgármesterének.²⁹ Az új polgármester nagyhatású beszédben hívta fel a figyelmet arra, hogy a gazdaság katasztrofális helyzete miatt csaknem lehetetlen a város jövőjére programot adni. A legfontosabb feladatnak a zöldség- és gyümölcstermelés, illetve -értékesítés megszervezését, a város háztartásának rendbehozatalát, a rendkívül elhanyagolt közutak feljavítását és az építkezések megindítását tekintette. Nagyszabású kulturális és egészségügyi programot vázolt fel, amely az Arany János Irodalmi Társaság létrehozását, a külterületi iskolahálózat kiépítését és a gazdasági továbbképző iskolák megszervezését is magában foglalta.³⁰

Az újonnan választott polgármester tevékenységének első esztendejét az óvatos ismerkedés jellemezte. Ő maga a későbbiekben így jellemezte az 1924. évi működését: „1924 a háborús romok eltakarításának esztendeje volt”.³¹ Az 1923 végén induló Nagykőrös, Kocsér, Kécske Híradója nevű helyi lap is így értékelte az 1924. évet: „ezt az évet bizony inkább a jószándék, az erős akarat, mint a korszakalkotó újítások teljes megvalósítása jellemezte”.³²

Ugyanez a lap az 1925-ös esztendőben már egészen megváltozott társadalmi képet lát: „Mozgékony, forrongó Nagykőrös gazdasági és társadalmi élete... Nincsenek pártok, nincsenek társadalmi és politikai frakciók, minden közéleti munka a magyar nemzeti újjászülletésért és Nagykőrösnek a fejlődéséért folyik.”³³ A lap tevékeny egyesületi életről, népművelési előadások megindulásáról, irodalmi társaság alapításáról, dalegyesület működéséről és a kultúra terjedéséről írt. Maga a polgármester az 1925-ös esztendőt – polgármesteri működésének első teljes esztendejét – a városi háztartás és a közigazgatási adminisztráció rendbehozása, valamint a közgazdasági és kulturális alap megteremtése esztendejének minősítette.³⁴ A feladat súlyát tekintve jelentős erőfeszítést igényelt a város vagyoni helyzetének helyreállítása is. Nagykőrös pénzügyi helyzetét kedvezőtlenül érintette, hogy a kormány városfejlesztési célokra a községi pótdadó emelése helyett az általános kereseti és forgalmi adókat engedte át. Agrárvárosok esetében ezek az adófajták – az ipari városok lakosságához képest nagyobb mértékben „önellátó” családok következtében – kismértékűek voltak. Ugyanakkor egyre több – korábban állami költségvetésből fedezett – terhet vállalt fel a város. Ilyen körülmények között a polgármester előterjesztése teljes mértékben indokolt és érthető volt:

„A város jövedelmeinek elégtelensége, a kereseti és az általános forgalmi adó részesezés csekély összege, a városra hárított és fokozatosan hárítandó állami és egyéb közterhek miatt a város fejlődése teljesen megállt, sőt visszafejlődik. A város jövedelmei jelenleg csak a szükséges karbantartásokat, mindennapi költségeket képesek fedezni. Emellett nap-nap után maradnak vissza égető szükségletek, ki nem

²⁹ MNL PML V.271.a. 52. k. 1924. május 3.

³⁰ Uo.

³¹ MNL PML V.276.a. 31. d. 10. irat.

³² Nagykőrös, Kocsér, Kécske Híradója, 4. évf. (1926), 21. sz. 2.

³³ Uo.

³⁴ MNL PML V.276.a. 31. d. 10. irat.

elégített társadalmi jogos követelések...”³⁵ 1926-ban a város bevételei és kiadásai a következőképpen alakultak: A település magángazdálkodásából befolyó jövedelemből városfejlesztésre nem jutott: ebből rendezték az iskolák és más kulturális intézmények fenntartásához szükséges hozzájárulásokat. A városi üzemek és vállalatok alapvetően általános szükségletet elégítettek ki, a Takarékpénztár kivételével nem jövedelmeztek. A városi illeték alacsony volt, az államsegélyként kapott általános kereseti és forgalmi adórészesedés – mely rendeltetésszerűen szolgálná a városfejlesztést – szintén alacsony. Az önálló városi fogyasztási adó mértéke szintén nem volt jelentős. A nagy tételt jelentő borfogyasztási adónál a termelők 50 %-os kedvezményt élveztek, a hússzükségletet pedig a lakosság többnyire házilag fedezte, így az nem volt adóköteles. A legjelentősebb bevételi forrás a községi pótdadó, melyet az állami adók után lehetett kivetni, de a kivétési kulcs nem haladhatta meg az adóalap 50 %-át. Ez 1926-ban összesen 126.000 aranykorona bevételt jelentett.³⁶

A képviselő-testület és a polgármester állandó panaszai ellenére a város vagyoni helyzete ezekben az években rendezett volt. 1927 végén állapította meg a közgyűlés: az 56 város közül jelenleg Nagykőrösnek van a legkevesebb adóssága, és vagyoni helyzetére nézve az 5. helyet foglalja el az összes város között az országban. Nagykőrös háztartása teljesen rendezett.³⁷ A város a bevételeit 1928-ban a következőképpen használta fel: az összbevétel 49,62 %-a igazgatási célokra, 35,79 %-a fenntartási célokra ment el, miközben mindössze 14,59 %-át fordították fejlesztésre. Az 1929. évi költségvetésben ez az összeg tovább csökkent, az összes költségvetésnek mindössze 12,94 %-át jelentette. A kulturális és közoktatási intézmények támogatása az összes költségvetési kiadásoknak több mint 20 %-át tette ki. Összehasonlítva más városok adataival: csak 5 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei város fordított többet az iskolákra, és csak egy adott nagyobb támogatást a felekezeti iskoláknak.³⁸

A város rendkívül kismértékű fejlesztése a költségvetéseket jóváhagyó belügyminiszternek is feltűnt. Az 1928. évi költségvetésről azt írta: „*A jövőben követendő várospolitikának irányát úgy kell megszabni, hogy a város jövedelmének felhasználásánál több jusson beruházási és városfejlesztési célokra és ekként Nagykőrös város képes legyen a többi városok előrehaladásával és fejlődésének követelményével lépést tartani továbbá a közegészségügyi intézmények képzésének elsődrendű fontosságát jobban szem előtt tudja tartani.*”³⁹

A városfejlesztésre Dezső Kázmér az Egyesített Városi Kölcsönt – az úgynevezett Speyer-kölcsönt – kívánta felhasználni. A képviselő-testület 1925. március 19-i ülésén 15 milliárd koronát kért, de az októberben megérkezett jóváhagyás csak 7,77 milliárdot engedélyezett. A következő alkalommal, 1926. augusztus 2-án kérték a további kölcsönt, amellyel kiegészítették az eredetileg kapott összeget 15 milliárd koronára.⁴⁰ A felvett nagy összegű kölcsönt a város vezetősége eredeti rendeltetésének megfelelően használta fel. Legelőször a város gazdasági udvarát számolták fel (a mai Hősök tere területén) és építették fel a Tomory utcában a tűzoltó laktanyával és raktárral együtt, amely 1927 februárjában készült el. Ez jelentős lépés volt a városrendezés útján. Ahogyan egy korabeli új-

³⁵ MNL PML V.271.a. 53. k. 1925. november 20.

³⁶ MNL PML V.276.a. 29. d. 1. irat.

³⁷ MNL PML V.271.a. 55. k. 1927. december 30.

³⁸ MNL PML V.276.a. 8. d. 35. irat.

³⁹ MNL PML V.271.a. 56. k. 1928. augusztus 31.

⁴⁰ MNL PML V.276.a. 18. d. 25. irat.

ságcikk írta a központi területről: „*Csak legalább a Cséry telep ne éktelenkedne már a város közepén.*”⁴¹ Alapvetően a városi kölcson felhasználásával került sor az addig meglehetősen kanyargós Kecskeméti út fokozatos szabályozására, ami 1925–1928 között történt. A felvett összeg jelentős részét a város úthálózatának javítására kellett fordítani, mert még 1926-ban is csupán a belterületi utaknak alig 10 %-a volt kiépítve és állandó jellegű burkolattal ellátva. A többi út az év nagy részében alig volt járható és azokon a közlekedés jószágkínzással és időfecsérléssel járt.⁴² Alapvető szükségletet elégített ki a város, amikor gondoskodott 2 új artézi kút fúrásáról, illetőleg megkezdte 1925 végén a Piac tér környékén a vízvezeték létesítését. A „*Még nincs víz, nem város a város*” jelszóval végzett vízvezeték-építéshez a település csupán 10–15 %-ban tudott hozzájárulni, az összeg fennmaradó részét a lakóknak kellett biztosítani.⁴³

Az 1926. április 4-én megindult Nagykőrösi Híradó az 1926-os esztendő a város külső képének átalakításaként jellemezte.⁴⁴ Ugyanakkor kiemelte a 8 újonnan létesített külterületi iskola felállításának a jelentőségét is, amellyel Nagykőrös külterületén minden 3 km sugarú körben létezett már oktatási intézmény. Ezekben az években kezdtek meg Nagykőrösön az állami épületek felépítését, amelyek sorát 1926-ban csendőrlaktanya építése nyitotta meg. A posta új épülete 1930-ban, a rendőrség székháza és a Járásbíróság – többszöri sürgetés után – csak 1931-re készült el. Ezekhez az ingatlanokhoz a város vásárolt telkeket, viszonzásul jelentős mennyiségű munkaalkalmat kért. A város saját erőfeszítéseiből állította fel a Hősök terén a Hősök szobrát, melyet 1927. június 12-én Horthy Miklós kormányzó jelenlétében lepleztek le. 1928 tavaszán megtörtént a szép környezetű tér parkosítása is.

A nagykőrösi városvezetés helyzete, politikai harcok 1931-ig

A Nagykőrös és Vidéke című újság 1919. október 16-án rövid hírt tett közzé: „*Az Egyesült Kisgazda és Földművespárt újra megkezdte működését*” címmel. E hír a politikai élet megindulását jelezte. Röviddel később ugyancsak a helyi sajtó adott hírt arról, hogy a Nagykőrösi Függetlenségi Párt csatlakozott a Kisgazda és Földműves Párthoz.⁴⁵ A politikai jelentősége ennek a csatlakozásnak abban rejlik, hogy a város országgyűlési képviselője ebben az időben az a Bakó József református lelkész volt, aki 1910-ben még a Függetlenségi Párt jelöltjeként szerepelt, és így ez a csatlakozás mintegy előrevetítette a Függetlenségi Párt bukását.

1919. november 23-án a Nagykőrösi Egyesült és Földműves Párt politikai nagygyűlést tartott.⁴⁶ Röviddel a románok kivonulása után tehát már működő pártszervezetet alkottak, amelynek központi irodája az ún. Torma-féle Gazdász Egyletben működött. A gyűlés résztvevőinek számáról, a párt tényleges erejéről és programjáról azonban ekkor még nincs adatunk. A pártelnökség nevében a megalakulást Magyar Kázmér királyi tanácsos, mint elnök és Kis László főtitkár jelentették be a polgármesternek.⁴⁷ 1919. december 14-

⁴¹ Nagykőrös, Kocsér, Kécske Híradója, 3. évf. (1925), 30. sz. 2.

⁴² MNL PML V.271.a. 54. k. 1926. október 15.

⁴³ MNL PML V.276.a. 7. d. 141. irat.

⁴⁴ Nagykőrösi Híradó, 5. évf. (1927), 1. sz. 1.

⁴⁵ Nagykőrös és Vidéke, 9. évf. (1919), 41. sz. 3.

⁴⁶ Nagykőrös és Vidéke, 9. évf. (1919), 44. sz. 2.

⁴⁷ MNL PML V.276.c. 1. sor. D. 1403. k. 842. irat.

én juttatták el 10 pontos programjukat is elsőként a polgármester számára, a „*Mit akar a Nagykőrösi Egyesült Kisgazda és Földművespárt?*” címmel. Ez lényegében megegyezett az Országos Kisgazdapárt programjával, jelszavakban a hangzatos és a nagy tömegeket közelről érintő társadalmi kérdések megoldását hangsúlyozta. Így magában foglalta az önálló, független, keresztény Magyarország megteremtését, az általános titkos választójog bevezetését, a vidék erőteljesebb gazdasági és kulturális fejlesztését, a kisiparosok és vidéki háziiparosok védelmét, a gazdák földterülethez juttatását. Bevették programjukba a nemzeti hadsereg szükségességét és a Nagykőrösön hatásos antiszemitizmust is.⁴⁸ A nagykőrösi antiszemitizmust igyekezett meglovagolni a keresztény kurzus egyik szélsőségesen jobboldali alakulata, az Ébredő Magyarok Egyesületének Nagykőrösi Csoportja is. Az 1920. január 12-én alakult csoport Magyarország keresztény és nemzeti szellemben való újjáépítését hirdette, az antiszemitizmust nemcsak szavakban, hanem a gyakorlatban is alkalmazva. Az ÉME helyi elnöke Kolleth József malomtulajdonos lett, ügyvezető elnöke pedig ugyanaz a Kiss László, aki az Egyesült Kisgazda és Földműves Pártban főtitkár volt. A helyi csoport működésére és politikai beállítottságára jellemző, hogy első kérvényük tiltakozás volt az ellen, hogy Nagykőrösön Neu Jakab kereskedőnek kelljen a gabonát beszolgáltatni, helyette keresztény termékértékesítő szövetkezetet kívántak létrehozni.⁴⁹ A Kisgazdapárt és az ÉME helyi csoportjain kívül más politikai szervezet ekkor még nem működött Nagykőrösön.

Az 1920. január 25-én megtartott nemzetgyűlési választáson Nagykőrösön 3 jelölt indult. A titkos választásra katonaságot vezényeltek a városba, beavatkozniuk azonban nem kellett.⁵⁰ A választás második fordulójában Magyar Kázmér királyi tanácsos, a helyi Kisgazdapárt elnöke minimális előnnyel győzött a korábbi képviselő, Bakó József ellen. Magyar Kázmért a helyi Kisgazdapárt támogatta, keresztény földműves programmal indult, melyet alapvetően az antikommunizmus jellemzett. A világháború és az októberi forradalom által csődbe jutott korábbi függetlenségi párti, kormányhű politikát Bakó hirdette. Magyar Kázmér győzelmében szerepet játszott az antiszemitizmus is. A város polgármestere még 1934-ben is ennek tulajdonította Magyar győzelmét,⁵¹ de a választási győzelem igazi oka a városi politika megváltoztatásának igénye volt. A nagykőrösi választókat az ÉME és a Kisgazdapárt demagógiája is ráébresztette arra, hogy a korábbi várospolitikán változtatni szükséges. A helybeli születésű Magyar Kázmérnak voltak már korábban is olyan intézkedései, amelyek a nagykőrösi gazdák igényeivel találkoztak: 1914-ben megszervezte a Nagykőrösi Gazdasági Egyesületet, 1916-ben megalakította a Hangya Fogyasztási Szövetkezetet, majd 1918-ban zöldség- és gyümölcsértékesítő szövetkezet létrehozását tűzte ki célul. Tőle remélték a termelők égető gondjaik megoldását. Ez azonban nem következett be, Magyar Kázmér a későbbiekben is Budapesten lakott, a város ügyével való foglalkozása pedig kimerült a képviselőségben.

A Párt még nem volt hosszú múltú, amikor 1920. június végén a Kisgazdapárt országos vezetősége fuzionált a Keresztény Nemzeti Egység Párttal, s ekkor a helyi csoport is megszűntette szervezett politikai életét. Az ÉME helyi szervezetéről még 1920 folyamán többször olvashatunk. Tevékenységét jelzi többek között a zsidók megverése, ablakok

⁴⁸ Nagykőrös és Vidéke, 9. évf. (1919), 49. sz. 2.

⁴⁹ Nagykőrös és Vidéke, 10. évf. (1920), 5. sz. 2.

⁵⁰ MNL PML V.276.c. 1. sor. D. 1403. k. 839. irat.

⁵¹ MNL PML V.276.b. 7. d. 7. irat.

betörése, antiszemita jelszavak épületekre történő felfestése, a képviselő-testület rágalmazása, hírlapok lefoglalása, gyűlés, amelyen üdvözlük Gömbös Gyulát a numerus clausus bevezetéséért mondott beszédéért.⁵² 1922. szeptember 14-én a polgármester azt táviratozta az alispánnak, hogy a csoport már hosszabb ideje nem fejt ki semmiféle tevékenységet, beszüntette a működését.⁵³

A nemzetgyűlési választástól az 1922-es országgyűlési választásig terjedő időszakban politikai életnek, szervezkedésnek nyomát nem találtuk. Ekkor azonban a nagykőrösi mandátum kiemelt jelentőséget kapott és ez felrázta a politikai csöndet. Az 1922. január végén elfogadott választójogi reform csökkentette a szavazók számát, emellett Nagykőrösön is nyílt szavazást vezetett be. A Bethlen István miniszterelnök vezetése alatt álló Egységes Párt a nagykőrösi mandátumot Bethlen régi hívének, a kormánypárti gróf Ráday Gedeonnak szánta. Személyében az Egységes Párt egyik erős emberét, Bethlen közeli jóbarátját kívánták – mintegy korábbi érdemei elismeréseként – mandátumhoz juttatni.⁵⁴ Választásuk valószínűleg azért esett a nagykőrösi kerületre, mert a nagykőrösi választópolgárokat kormánypártinak minősítették, és a közismert Rádayt – a szervezetlen és gyenge ellenzék miatt – itt könnyebben tudták az országgyűlésbe juttatni.

A kormánypárti jelölttel szemben Nagykőrösön két ellenzéki jelölt lépett fel: Bakó József esperes, a korábbi Függetlenségi Párt programjával, míg Pólya Antal nagykőrösi születésű, kecskeméti pénzügyigazgatósági tisztviselő a Honvédelmi Párt jelöltjeként. Pólya Antal zavaros, nem konkrét ellenzéki programot kínált: „*Programom az élő hit, Magyarország feltámadása. Addig a béke, a munka, a rend.*” Felhasználta a demagógia eszközeit is: „*Nagykőrös népe mindig ellenzéki volt, a zászlóhoz hű, eltántoríthatatlan... hű a múlt hagyományaihoz, Kossuth eszméihez.*” Programja jószerevével csak egy helyi problémát vetett fel, amikor tiltakozott a tanyai oktatás elhanyagoltsága miatt: „*Csemőben 600 iskolaköteles gyermek van. Ebből jár ma, 1922-ben, iskolába egy tanítóhoz, egy tanterembe 120 gyerek.*”⁵⁵

Ráday győzelmét maga Bethlen István miniszterelnök egyengette. Szigorúan bizalmas levelet írt Ravasz László református püspökhöz, hogy „*találja meg a módját*”, hogy Bakó visszalépjön, mert „*kettőjük harca nemcsak Ráday győzelmét, de a kerület sorsát is veszélyeztet.*”⁵⁶ Ravasz intézkedésére Bakó visszalépett, bár hangsúlyozta pártjának személye felé tanúsított bizalmát. Jelentős támogatást jelentett Ráday számára a főispán 1922. május 9-én kelt rendelete, miszerint a tisztikar csak az egységes kormányzópárt jelöltje mellett korteskedhet, és csak őrá szavazhat.⁵⁷ Ez az utasítás egyenes következménye volt a Bethlen–Peyer paktumnak. Amikor a Szociáldemokrata Párt lemondott a földmunkások és a közalkalmazottak szervezéséről, ezzel a közigazgatási apparátust kizárólag a kormánypárti szervezetek befolyása alá rendelték. A nyílt választás első fordulója azonban megmutatta, hogy bár az ellenzéknek egységes szervezetei nem működtek, a nagykőrösi választópolgárok szívesebben láttak volna helyi képviselőt a parlamentben: Rádaynak még az erős kormánytámogatás mellett sem sikerült a szükséges szavazattöbbséget megszereznie. A

⁵² Nagykőrös és Vidéke, 10. évf. (1920)

⁵³ MNL PML V.276.c. III. 851. d. 322. irat.

⁵⁴ Novák 2008. 116.

⁵⁵ MNL PML V.276.c. III. 851. d. 338. irat.

⁵⁶ Szinai–Szűcs 1972. 87.

⁵⁷ MNL PML V.276.a. 3. d. 8. irat.

pótválasztáson azonban már övé lett a mandátum, mert az ellenzéki Pólya Antal visszalépett. Oka az volt, hogy a pénzügyminiszter – visszalépése esetén – pénzügyi tanácsosi kinevezést ígért neki. Kinevezését azonban a választás után Horthy visszautasította.⁵⁸

Ráday képviselősege alatt jelentős kormánytámogatást ért el Nagykőrös számára. Képviselősege ideje alatt kapta meg a város a városfejlesztési kölcsönt és 8 új külterületi iskolát. Ennyi eredmény birtokában nyugodtan várta a következő országgyűlési választást, változatlanul maga mögött tudva a konszolidálódó kormányzat teljes támogatását. Rádayval szemben 1926 nyarán és őszén több kisebb önjelölt indult, de komolyabb fellépést újból csak Bakó József református lelkész kísérelt meg. Pártonkívüli programot hirdetett, de különösebb propagandát nem fejtett ki, így támogatóinak ereje, összetétele ismeretlen. A vármegye főispánja 1926. november 23-án táviratot küldött Nagykőrös város polgármesterének és a pártok vezetőinek: „*Nagykőrösön a hivatalos jelölt Ráday Gedeon, kérem őt támogatni*”.⁵⁹ 1926. november 21-én a két politikai párt, azaz a Nemzeti Egység Párt és a Függetlenségi Párt egyesült: „*kibékült az egymással szembenálló, de azonos világnézetű két politikai párt*” – írta a helyi újság.⁶⁰ Bakó József november 25-én bejelentette visszalépését, így a választáson egyhangúlag gróf Ráday Gedeon győzött. A választás egyoldalúsága miatt az írott forrásainkban a pártok és csoportok megoszlására, társadalmi bázisukra vonatkozóan nincsenek adatok. Nem voltak sem falragaszok, sem hirdetések, sem röplapok, sem korteskedés. Úgy véljük azonban, nem járunk messze az igazságtól, ha az 1926-os egyértelmű választási győzelmet a kormány jelentős közreműködésének tulajdonítjuk.

A választási végeredmény alakításában jelentős szerepe volt a közigazgatási apparátus támogatásának és a nyílt szavazásos rendszernek is.⁶¹ Példának említhetjük, hogy 1926. november 23-án azt javasolta a polgármester a főispánnak, hogy miután Pótharasztpusztá hazacsatolásának feltételes kilátásba helyezése nem járt a kívánt eredménnyel, így kívánatos, hogy a két pálfái erdővágás haladéktalanul meginduljon.⁶² Ugyanakkor jelentős szerepet játszott az ezekben az években megkapott városfejlesztési kölcsön, amelynek elnyerését az ügyes propagandának köszönhetően nem kis mértékben Ráday közbenjárásának eredményeként értékelte a közvélemény. Az erdőkivágás ígérete a pártjára állította a munkanélkülieket, míg a városfejlesztési kölcsön felvétele és az építési munkák várható fellendülése további jelentős mennyiségű szavazatot jelentett Ráday számára.

Az 1926-os országgyűlési választásokon a lakosságnak csak szűk rétege járulhatott az urnához: a majd 30000 lakosú Nagykőrösön – a választói névjegyzék szerint – csak 7279 lakosnak volt választójoga. Az alacsony választói létszámon belül érdekes a választók társadalmi tagolódása is. A választójoggal rendelkezők 41,8 %-a volt kisbirtokos, 5,14 %-a közalkalmazott, 1,4 %-a magánalkalmazott, 0,8 %-a szabadkereső, 9,8 %-a iparos, 1,2 %-a ipari munkás, 2,6 %-a kereskedő, míg az egyéb kategóriába soroltak az összes szavazásra jogosultak 37,9 %-át tették ki. E jelentős százalékon belül is 97 %-ot tettek ki a női választók, akik legnagyobb része háztartásbeli volt.⁶³ Hasonlóan izgalom- és politikamentesen zajlott le 1926. december 5-én a városi képviselő-testület tagjainak választása is. Ekkor a 100 főnyi választott képviselőből 50-et választottak be újonnan a testületbe, de a

⁵⁸ Szinai–Szűcs 1972. 87.

⁵⁹ MNL PML V.276.a. 5. d. 6. irat.

⁶⁰ Nagykőrösi Híradó, 5. évf. (1927), 7. sz. 2.

⁶¹ Hubai 1998. 105–117.

⁶² MNL PML V.276.a. 5. d. 6. irat.

⁶³ Uo.

beválasztott 50 képviselő 95 %-ban megegyezett a korábban sorshúzás által kijelölt képviselőkkel, tehát a választókban nem élt a változtatás igénye.⁶⁴ Forrásaink ekkor még nem tüntetik fel az egyes képviselők politikai pártállását, annak ugyanis nem tulajdonítottak jelentőséget. Ugyanennek a képviselő-testületnek a másik fele, a virilisek 54 %-a volt földbirtokos, illetőleg bérlő. A polgármester megjegyzi, hogy az összes gazdálkodót földbirtokosnak vették, mert nem tudtak határt vonni a kisebb birtokosok és a többi birtokos közt, ugyanis a „kisgazda” elnevezés Nagykőrösön nem volt általános és nem egyértelműen az azonos nagyságú vagyonnal rendelkezőket jelentette.⁶⁵ A virilisek között 23 %-ban képviseltették magukat a polgármesteri szóhasználat szerint az „intelligens elemek”, akik legnagyobb része diplomája alapján kétszeresen számított adóalapja segítségével került be. Ennél a kategóriánál is megjegyzi azonban Dezső Kázmér, hogy számuk a virilisek között ténylegesen magasabb volt, mert – elsősorban a nők és a vidékiek, illetve a községek – meghatalmazottjai általában ügyvédek és tanárok voltak, így az intelligens elem aránya kedvezőbb. Ugyanakkor a virilisek 20,3 %-a kereskedő, míg 1 %-a iparos volt. Jellemző a nagykőrösi társadalom szerkezetére a virilis képviselők vallási megoszlása is. Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint Nagykőrös összlakosságának 61,3 %-a református, 35,65 %-a római katolikus, 0,1 %-a görögkatolikus, 0,85 %-a ágostai hitvallású evangélikus, 1,9 %-a izraelita és 0,1 %-a egyéb felekezetűnek számított.⁶⁶ Ugyanakkor még 1927-ben a virilisek a vallásukra nézve a következőképpen oszlottak meg: 77 % református, 2 % római katolikus, 2 % ágostai hitvallású evangélikus, 17 % izraelita és 2 % egyéb.⁶⁷ Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az izraelita vallásúak a népesség egészéhez viszonyítva jelentősebb arányban, míg a katolikusok számarányukhoz képest kisebb arányban voltak képviselve. Ez a kép teljesen megfelel a nagykőrösi társadalom vagyoni rétegződésének: a jómódúak többségében izraelita vallású kereskedők, a szegényebb réteg a zömmel külterületen lakó római katolikusok, a gazdák vezető rétege pedig református.

Az 1929. évi XXX. tc. szabályozta a városok belügyi igazgatását. Jelentős intézkedése volt, hogy csökkentette a városi képviselő-testületi tagok létszámát: a korábbi nagylétszámú, nehézkesen működő testület tagjainak száma 1929. december 18-tól kezdődően 38 választott, valamint 38 virilis képviselőre és 15 előjárósági tagra változott. Ha megnézzük az új létszámú képviselő-testület összetételét a foglalkozási viszonyok alapján, akkor lényeges változást nem látunk. A 38 választott képviselőből 26 volt földbirtokos, 1 kereskedő, 4 iparos, 2 ügyvéd és 3 egyéb foglalkozású. Ha a virilis jogon bekerültek névsorát nézzük, akkor 16 földbirtokost, 5 kereskedőt, 3 ügyvédet, 3 orvost és 10 egyéb tagot találunk. A virilisek által képviseltetett meghatalmazottak között 3 földbirtokos, 1 iparos, 4 ügyvéd, 3 tanító, 3 orvos és 5 egyéb foglalkozású található.⁶⁸ Az 1920-as évek második felének kétségtelen fejlődése a város lakóinak alapvető gazdasági nehézségeit nem oldotta meg. Nem sikerült versenyképes mezőgazdasági terményeket előállítani, állandó és biztos piacokat szerezni. Ugyanakkor a város ipari foglalkozású népessége egyre kevesebb megrendelést kapott, és a korábban biztos egzisztenciát élvező iparostársadalom is fokozatosan elszegényedett, állandósuló munkanélküliséggel küzdött. Nem javított helyzetükön

⁶⁴ Novák 2001. 23.

⁶⁵ MNL PML V.276.b. 2. d. 12. irat.

⁶⁶ MSK Ús. 83. kötet 185.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ F. Szabó (főszerk.) 1931. 189–190.

lényegesen a nagyon várt városrekonstrukció sem, mert a munkák jelentős részét nem helyi iparosokra, hanem máshonnan jött mesteremberekre bízták.

A mezőgazdasági népesség helyzetéről az alábbiakat lehet elmondani a helyi politikában. 1928 nyarán a nagykőrösi polgármester megnyugtatóan jelentett az alispánnak az aratási helyzetről: „[...] aratásztrájk nincs és nem is szokott lenni. Ugyanakkor a napszámberék oly magasak és az aratók napi részkeresete is oly magas, hogy azszal meg lehetnek elégedve”.⁶⁹

A jelentésnél figyelembe kell vennünk, hogy az 1928-as esztendő Nagykőrösön a mezőgazdaság két világháború közötti legjobb esztendeje volt, amikor a helyi termények is jó piacra találtak, továbbá, hogy a július és augusztus hónapok mindenkor a legtöbb munkaalkalmat és a legmagasabb napszámberéket hozták.⁷⁰ Ugyanakkor Nagykőrös város törzskönyvébe az 1928-as esztendőről a következő adatok kerültek bejegyzésre: adóvégrehajtások száma 3965, árverések száma 1065.⁷¹ A két jelentés között igen nagy a kontraszt, ez arról árulkodik, hogy a mezőgazdasági népesség mégsem volt a legjobb helyzetben.

1929-ben már a polgármester is észlelte a munkások és a munkaadók közötti megváltozott kapcsolatot: „A családias jóviszony, mely a régebbi időkben a munkaadók és a mezőgazdasági munkások között fennállott, a háború és a forradalmak erkölcsromboló hatása következtében Nagykőrösön is megszűnt.”⁷² Ugyanakkor azonban kénytelen a mezőgazdasági munkanélküliségről is említést tenni: „Tavasszal egyes munkáscsaládok nélkülöztek, mert a gazdák családtagjaikat dolgoztatták és nem fogadtak idegen munkaerőt” – írta, bár „A helyzet általában véve kielégítő”. Máshol megemlíti, hogy a mezőgazdasági népesség 50 %-a alig talál munkát.⁷³ A város vezetősége a helyi iparosok helyzetét aggasztóbbnak ítélte meg, elégedetlenségüknek nagyobb jelentőséget tulajdonított. Világosan érzékelték a súlyos gazdasági helyzetből következő társadalmi veszélyeket: „A várható következmények felforgatással veszélyeztetik a város társadalmi békéjét is” – foglalt állást a képviselő-testület.⁷⁴ Félve a súlyos következményektől, melyek a soha nem tapasztalt munkanélküliségből előállhatnak, a város vezetősége a miniszterelnökségnél sürgette a középítkezések mielőbbi elkezdését. Kérelmük őszintén tárta fel a nagykőrösi iparosok súlyos helyzetét: „Az önálló iparosok száma fogy, máról-holnapra mennek tönkre biztos egzisztenciák”. Az utolsó 12 hónapban 32 önálló iparos, tehát a város össziparosságának 5 %-a költözött el a városból, mert nem volt munkaalkalom. Ugyanakkor hivatkoztak a helyi viszonyokhoz képest hatalmas munkanélküliségre is: „Az építő és a vele kapcsolatos iparágakban a mintegy 450 iparos és ipari munkás közül, több mint 300 áll teljesen munka nélkül.”⁷⁵

A munkanélküliség enyhítésére Dezső Kázmér polgármester nagyszabású iparfejlesztési tervet dolgozott ki, amelyet elküldött a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökségének.⁷⁶ Felhívta a figyelmet, hogy Nagykőrös az ipartelepítés számára kedvező lehetőségeket kínál, és mindenekelőtt ajánlja a megbízható és olcsó munkaerőt: „A városban lakó

⁶⁹ MNL PML IV.408.a. 19. d. 91. irat.

⁷⁰ Novák 2008. 134.

⁷¹ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap, 5. évf. (1928), 83. sz. 4.

⁷² MNL PML IV.408.a. 19. d. 75. irat.

⁷³ MNL PML V.276.b. 2. d. 6. irat.

⁷⁴ MNL PML V.271.a. 57. k. 1929. április 19.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ MNL PML V.276.a. 12. d. 553. irat.

*több ezer törpebirtokos családból megbízható és mindenféle szocialista agitációtól távolálló munkáscsoportok alakulnának ki.*⁷⁷

A vázolt gazdasági és társadalmi ellentétek kiváltották az ellenzék szervezkedését, amely nyílt formában először az 1929. évi december 8-i városi képviselő-testületi választáson nyilvánult meg. A városi Nemzeti Párt megalakítására 1929. július 28-án jelent meg a felhívás az újságban.⁷⁸ A felhívás nyomatékosan hangsúlyozta, hogy e párt tagjai társadalmi, vallási és politikai felfogásra való tekintet nélkül a városi képviselőválasztáson egységesen kívánnak fellépni. A törvényhatósági választáson a Nemzeti Párt listája már győzni is tudott. A párt feladatának csupán a város közügyeivel való foglalkozást jelölte meg, amelyet reményeik szerint politikamentesen folytatnának. A helyi választáson összecsapó két pártot politikai ellentét nem választotta el egymástól. A városi kormánypárti sajtó szerint a választást nagy küzdelem és korteskedés előzte meg. Az Egységes Párt jelöltjei ellen egy magát Városi Ellenzéki Pártnak nevező tábor indult, melynek azonban sem kidolgozott programja, sem határozott célja nem volt.⁷⁹ A lap 1929. december 15-i száma már tudott az ellenzék fő jelszavairól: összefogás egy család dinasztikus törekvései ellen, mely mögött nem nehéz a legjelentősebb élelmiszer-felvásárló céget, a Benedek-céget látnunk. Másik jelszavukban pedig árulóknak bélyegezték azokat, akik 1926 novemberében a Függetlenségi Pártot elhagyva, az Egységes Pártba, tehát a kormánypártba léptek át. E két alapvetően politikai jelszó ismeretében a választásnak már politikai jelentőséget kell tulajdonítanunk. A felszínen kétségtelenül úgy tűnt, hogy az ellenzékiség csupán az egyes személyek körüli csoportosulásokat, illetőleg az egyes jelöltek személye elleni tiltakozásokat jelentette, valójában azonban már a város politikai életének élénkülését és az egyelőre még szervezetlen ellenzék fellépését kell benne látnunk. A választáson a 6895 választójogosult közül csupán 2142 szavazott, ami az összes szavazó mindössze 32 %-át jelentette. A 38 megválasztott képviselőből 12 mindkét listán, 10 csak az Egységes Párt, míg 16 csak a Városi Ellenzéki Párt listáján szerepelt.⁸⁰ A virilis jogon a képviselő-testületbe került tagok között 35 az Egységes Párt híve volt, 2 ellenzéki és 1 tartotta magát pártonkívülinek. Az újonnan választott képviselő-testületet a polgármester várospolitikai szempontból is értékelte. A polgármesteri szóhasználatban ez a kifejezés személyes híveit, illetve ellenfeleit jelentette. Dezső Kázmér szerint 66 tag megbízható, 7 ellenzéki és 3 egyéb, illetve pártonkívüli. Az 1929. december 8-án lezajlott városi képviselő-testületi választás, ha határozatlan vonalakban is, de jelezte a politikai élet aktivizálódását. A gazdasági helyzet súlyosbodása előrevetítette az ellenzék egységesebb fellépését, mihelyt megfelelő vezetőt sikerül találnia. Ezt a választást az 1931. évi országgyűlési választási harcok előjelzésének tekinthetjük.

A nagykőrösi ellenzék kialakulása, győzelmei és belső ellentétei

Az 1929. december 8-i városi képviselő-testületi választásoknál a politikai élet szintjén már határozott formában jelent meg a városi ellenzék. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági helyzet súlyosbodásával, megfelelő vezetők színrelépésével a korábbi életszín-

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Nagykőrösi Híradó, 7. évf. (1929), 56. sz. 2.

⁷⁹ Nagykőrösi Híradó, 7. évf. (1929), 94. sz. 2.

⁸⁰ MNL PML V.276.b. 2. d. 5. irat.

vonalában érzékenyen érintett, terményeinek értékesítési nehézségeivel küzdő gazdaságnak a következő években tudatos ellenzéki politikával lép fel. A nagykőrösi lakosság viszonylagosan magasabb életszínvonalának állandósuló elvesztése elégedetlenséget váltott ki. Így az ellenzéki politika alapja csak a saját sorsukkal való elégedetlenség, illetőleg a bármilyen irányú változtatás szándéka lehetett. Ez a törekvés közvetlenül a városi vezetés ellenzékeként jelentkezett, de közvetve kormányellenes is volt.

A jobboldali ellenzék demagógiája számára kedvező lehetőséget kínált a nagykőrösi társadalom antiszemitizmusa is, amely a minden rosszért felelős kereskedők és az általában magasabb színvonalon élő városi intelligencia egy része ellen irányult. Különösen élessé vált az antiszemitizmus 1930-ban, amikor a Benedek-cég gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált a nagykőrösi piacon, és monopolhelyzetét a felvásárlási árak leszorítására használta fel.⁸¹ A korszak hangadói a politikailag iskolázatlan agrárnépesség ösztönös antikapitalizmusát antiszemitizmussá alakították át. Az antiszemitizmus – amikor 1931-ben vezetőt kapott – megosztotta az ellenzéket: a szélsőségesen antiszemita meggyőződésűek kiváltak az ellenzéki programot hirdető helyi Kisgazdapártból, és a szervezett demagógia hatására a szélsőjobboldali szervezetekig, a Kaszáskeresztes Pártig jutottak el.⁸² A gazdasági válság első éveiben a Nagykőrösön meglévő ellenzéki hangulatot végül is a Független Kisgazdapárt használta fel, vezetőt és ideológiát adva a szervezetlen ellenzéki hangulatnak. Az újjáéledő országos párt – amely az Egységes Párttól, de a baloldali ellenzéktől is függetlenül szervezkedett – szervezkedésének célja az volt, hogy az 1919 utáni időszakhoz hasonló politikai súlyt szerezzen a közép- és kisparasztságnak. Sikere mindenekelőtt a város agrárjellegéből következett, valamint abból a tényből, hogy a városban már egy évtizeddel ezelőtt is jól szervezett, az 1920-as országgyűlési választáson győzelmet arató kisgazdaszervezete működött, tehát maga a szervezet sem volt új és idegen. Jelentős szerepe volt a párt kisgazdapártoló jelszavainak, amelyek elsősorban a létbizonytalanságba jutott kisgazdák sorsának javítására tettek ígéretet. 1930. december 10-én a radikálisabb Független Kisgazdapárt egyesült a Gaál Gaszton-féle Agrárpárttal, majd 1931. február 15-én sikeres zászlóbontó gyűlést tartott Budapesten. Az új párt neve Független Kisgazda, Földműves és Polgári Agrárpárt lett. Az új párt – kétségtelenül jelentős tömegbázisára építve – hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az 1931-es országgyűlési választások során minél több mandátumhoz jusson. Felmérve a vidék ellenzéki társadalmának helyzetét és erejét, felfigyeltek a nagykőrösi – szervezetlen és vezetőre váró – ellenzékre, és jelentős politikai támogatást fejtve ki, annak élére álltak. Először Tildy Zoltánt, a párt egyik vezetőjét kívánták Nagykőrösön jelöltként felléptetni, de a későbbiek során úgy vélték, hogy ez az ellenzék még nem elég szervezett, a mandátum sorsa bizonytalan, így Tildy Zoltán visszalépett és maga helyett Dr. Milotay Istvánt, a Magyarország című ellenzéki lap főszerkesztőjét ajánlotta. Az Egységes Párt a már két cikluson keresztül képviselőként tevékenykedő gróf Ráday Gedeont ajánlotta, kormánypárti programmal. Az 1931. évi országgyűlési választás Nagykőrösön a Horthy-korszak legizgalmasabb választása lett. Azzá tette mindenekelőtt az időpontja: a város társadalmának jelentős része változást akart, de még a kormánypárt is erős volt, az ellenzék pedig nem volt kellően szervezett. A választási

⁸¹ Szabó I.–Szabó L. 1978. 381.

⁸² Novák 2001. 100.

harc lefolyása a polgármesteri bizalmas jelentésekből jól nyomon követhető, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezt a politikai élettől tartózkodni kívánó, de a kormány iránt lojálisan érző polgármester készítette.⁸³

A Gaál Gaszton-féle Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Agrárpárt programját röplapokkal és nyomtatványokkal népszerűsítette, amelyet budapesti egyetemisták és helyi kortesek a tanyavilágba is szétosztáltak, szóban is elmagyarázva a nagyrészt politikában járatlan tanyai lakosságnak a párt programját. Június 14-én Milotay nagylétszámú közönség előtt mondta el programbeszédét, amelyben a gazdáknak a Benedek-féle gyümölcs-, zöltség-, baromfifelvásárló kartell megfékezését, az iparosoknak pedig új építkezések beindítását ígérte. A polgármester jelentése szerint Milotaynak szép számmal vannak támogatói: „*a tömegek abból indulnak ki, hogy próbáljuk meg, hátha jobb helyzetbe jutnak, ha ő utána mennek?*”. Jelentése szerint Milotay támogatói a város társadalmának „jelentéktelen” emberei voltak, mellette „*tekintélyes ember?*” nem áll. Ugyanakkor felfigyelt arra is, hogy Milotay fellépése megosztotta a társadalmat és az egyházakat: a református lelkészek nem voltak egységesek, a katolikusok pedig Milotayval szimpatizáltak, és csatlakoztak hozzájuk híveik, a többségében szegényebb rétegek is. A Ráday-párti polgármester tárgyilagos-ságra törekedve jelentette: „*Az ellenzékhez a párt szélsőségeken kívül a legalsóbb réteg csatlakozott, akiket a rossz gazdasági helyzet miatt demagógiával fel lehetett izgatni.*” Véleménye szerint Milotay a város III., VII. és VIII. kerületében erős, ahol többségében az ellenzéki gazdák éltek: „*itt él pl.: a III. kerületben Kádár Sándor, aki kommunista magatartású?*”⁸⁴ Ráday támogatóit az iparosok egy része és általában a belterületi lakosság jelentette, a külterületen pedig a tekintélyesebb gazdák csatlakoztak hozzá. A választási csatározások kiegyensúlyozott képet mutattak. A szorult helyzetben végül is a kormány sietett a kormánypárti képviselő megsegítésére. A polgármester felhatalmazást kapott a belügyi államtitkártól, hogy mint aktív tisztviselő folytathasson politikai kampánymunkát, és Milotayt szerelje le. A polgármester véleménye az volt, hogy a helyzet csak úgy menthető meg, ha a rendőrhatalom a lehető legnagyobb hatást fejt ki, és minden törvényes eszközt felhasznál az ellenpárttal szemben.⁸⁵

Melyek voltak ezek a törvényes eszközök? A polgármester mindenekelőtt javasolta az ellenzék vezetőinek leszerelését, és amit lehetett, ő is megtett ennek érdekében. Így például javasolta Paczolay György lelkész áthelyezését, ami végül nem történt meg. Ugyanakkor a lelkes ellenzéki kortest, ifj. Kohán János kőművesegedet, mint önkéntes tűzoltót szolgálatra osztotta be, és így elvonta a szervezéstől. A kormánypárti forgalmi adóhivatali ellenőrt ezzel szemben felmentették a munkája alól, hogy bevonják a kampányba, mert „*jó kormánypárti és jó szervező?*”. Végül is a választás kimenetelét az ajánlási rendszer felhasználása döntötte el. A választók 10 %-ának előzetes ajánlására volt szükséges az induláshoz, ami Nagykőrösön 831 ajánlást jelentett. Az aláírások leadásakor az összes ajánlások száma jóval meghaladta a választók létszámát, így mindkét jelöltéből töröltek (a törlés indokai: az ajánló mindkét jegyzéken rajta van, nincs a választói névjegyzéken, meghalt, elköltözött, azonos kéz, több névaláírás). Végül is Milotaynak 706 ajánlása maradt a beadott 3658-ból, Rádaynak 4467a beadott 6856-ból. Milotayt felszólították a hiányzó 125 ajánlás pótlására, de ő – kétségbe vonva a választási eljárás tisztaságát – végül visszalépett. Újabb jelölt indítására már nem volt lehetőség, így az 1931-es országgyűlési választáson

⁸³ MNL PML V.276.b. 3. d. 56. irat.

⁸⁴ MNL PML V.276.b. 3. d. 57. irat.

⁸⁵ Uo.

egyhangú szavazással győzött a kormánypárt jelöltje, gróf Ráday Gedeon. Támogatója, Nagykőrös polgármestere elégedetten állapította meg: „mert kérem, a 'kőrösi polgár, mióta magyar képviselő van, bukott pártra még sobasem szavazott!“. Az 1931-es országgyűlési választások korteshadjáratai az addig politikai passzivitásban élő nagykőrösi társadalmat aktivizálták. A politikai jogait alig ismerő, a politikai események iránt egyáltalán nem érdeklődő nagykőrösi kisgazdák és vagyontalan agrár- és ipari munkások a választások során ráébredtek arra, hogy helyzetükön politikai úton is lehet segíteni. Milotay széleskörű propagandája eredményesnek bizonyult, és a nagykőrösi ellenzék szervezett formát öltött. 1931. augusztus 23-án a Széchenyi-kertben 7–800 ember jelenlétében nagygyűlésen mondták ki a Nagykőrösi Független Kisgazdapárt megalakulását.⁸⁶ A gyűlés elnöke hangsúlyozta, hogy a gyűlést nem politikai megnyilatkozásnak szánták, ehelyett az összejövetel kizárólagos célja a helyi pártszervezet adminisztratív megalakítása volt. A Nagykőrösi Független Kisgazdapárt elnöke Labancz Balázs földbirtokos, ügyvezető elnöke Dr. Kiss László ügyvéd, míg a társelnökök Jakabházi Eötvös Sándor, Czirják Sándor, Sz. Szabó György és Czakó Bálint (valamennyien módosabb gazdák) lettek. A párt programjában az Országos Független Kisgazda Földmunkás Polgári és Agrár Párthoz csatlakozott. 1931 végén Labancz Balázs engedélyt kért a Nagykőrös és Vidéke című ellenzéki lap elindítására. Ezzel kapcsolatban a főispán tájékoztatást kért a nagykőrösi politikai helyzetről, amelyet a kormányhű polgármester így jellemezett: „nem vitás ugyanis, hogy ma a társadalom minden osztályában napról-napra növekszik azok száma, kik egy politikai rendszerváltozást örömmel üdvözölnének”.⁸⁷ Nem javasolta a kisgazdapárti lap engedélyezését, mert az csak egyengetné az ellenzéki mozgalmak kialakulását, ugyanakkor úgy vélte, hogy ha az elszegényedési folyamat tovább tart, a város vezetése megteremti a lehetőségét egy radikális baloldali szervezkedés kialakulásának. Az pedig még mindig jobb, ha a Független Kisgazdapárt körül alakul ki, jegyezte meg a polgármester.

1932 tavaszán a nagykőrösi Független Kisgazdapárt már erős társadalmi bázissal rendelkezett. Látványos demonstrációkat tartott, s ezek közül kiemelkedett az 1932. április 29-i vacsora, amelyen részt vett Tildy Zoltán, az országos párt főtitkára, Eckhardt Tibor, aki Gaál Gaszton halála után a Kisgazdapárt vezére lett, és Dinnyés Lajos. A 700 személyes vacsorán Milotay István mondott beszédet, megismételve a párt legfőbb követeléseit: titkos választójog, földreform és a nagytőke elleni harc. A helyi gyűlés tiltakozott gróf Bethlen István új miniszterelnöksége ellen is.⁸⁸ A politikai élet kibontakozása az ifjúságot is mozgósította. 1930 decemberében a nagykőrösi fiatalok egy része megalakította a Nagykőrösi Arany János Bajtársi Törzset, a szélsőjobboldali Turul Szövetség egyik tagját, azzal a bevallott céllal, hogy az Arany János Gimnáziumból az egyetemre került diákokat összefogja.⁸⁹ A Bajtársi Törzs azonban – a jórészt Budapesten élő fiatalok vezetésével – már az első ülésén szélsőjobboldali politikai jelszavakat hangoztatott. A táborozásaikon részt vevő fővárosi előadók különösen a zsidó nagytőke ellen uszítottak, hangot adva ezzel a helyben amúgy is meglévő antiszemitizmusnak. 10 év után ismét napirendre kerültek az erőszakoskodások, a zsidók megkülönböztetése, jelszavak, jelvények festegése. Keserűen állapította meg a helyi újság tudósítója: „Már lassan feledésbe merült politikai korszakok izgató jelszavai, a szélső radikális demagógia hordóitétől elpuffogatott kiszólásai jelentek meg

⁸⁶ Nagykőrösi Híradó, 9. évf. (1931), 68. sz. 2.

⁸⁷ MNL PML V.276.c. 1. sorozat D. 1203. d. 517. irat.

⁸⁸ Nagykőrösi Híradó, 10. évf. (1932), 44. sz. 2.

⁸⁹ Nagykőrösi Híradó, 9. évf. (1931), 2. sz. 3.; Kerepeszki 2009. 60.

*újból.*⁹⁰ Élénk tiltakozást váltott ki a város lakosságából, hogy 1932. március 30–31-én éjszaka zsidók ablakait verték be, és a zsidó templom falára sértő jeleket festettek. A sértő antiszemita támadásra a Benedek-cég – a nyomozás lassúsága elleni tiltakozásul – levonult a piacról, nagykőrösi telepét teljesen leállította és a holt szezonzban dolgozó 60 emberének felmondott. Hasonlóan leállt a Neu-féle telep és a ládagyári szerelőmunka is. Az elbocsátott munkások küldöttsége a polgármestertől és a rendőrkapitánytól kért segítséget, kiknek közbenjárására az üzem újból megindult. Benedekék állásfoglalása: „*Meggyőződésünk arról, hogy a nagykőrösi társadalom minden rétege elítéli a tettesek ezen alattomos, gyáva cselekedetét.*”⁹¹

A Nagykőrösi Független Kisgazdapárt a jelszavaiból fokozatosan elhagyta, illetve retorikájában mérsékelte az antiszemitizmust. Ezzel párhuzamosan a szélsőségesek helyi vezetőket és szervezetet találtak, így működésüket szervezetté teheték. Segítette megalakulásukat, hogy az egyik helyi újság – a Nagykőrösi Közlöny, Faragó Zs. Dezső szerkesztővel az élen – a rendelkezésükre állt, így gyakorlatilag önálló sajtóval is rendelkeztek.⁹² Nagykőrös város polgármestere 6 év távlatából így értékelte a szélsőséges szervezkedések hátterét: „*A felajzott, megzavart, ígéretekkel felszígázott, minden vezetőt bemocskolt korteshadjárat után a közvélemény a szélsőségeket kereste.*” – utalva ezzel az 1931. évi választás korteshadjáratára.⁹³ A szélsőjobboldali szervezkedés országos vezetője Böszörmény Zoltán lett, aki az összes szélsőjobboldali szervezkedés közül a legszélsőségesebb szociális demagógiát alkalmazta.⁹⁴ Ideológiája az antiszemita demagógián alapult, azt hirdette, hogy a népnymor oka a zsidó kereskedők tevékenysége, egyúttal előszeretettel gyalázta a különféle demokratikus mozgalmakat is. Böszörmény szélsőséges demagógiája megtévesztette a nagykőrösi ellenzék radikális elemeit, és hamarosan pártjának – a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártnak – a hivatalos lapjává tette a Nagykőrösi Közlönyt. A szerkesztőségben és a népesebb tanyaközpontokban gyakorlatilag nyíltan tartották üléseiket, amelyeken gyakran maga Böszörmény Zoltán is részt vett. Nagykőrös város polgármestere szerint társadalmi bázisukat kezdetben (1931–1932-ben) főleg munkanélküli iparosok és munkanélküli földművesek alkották, azok közül is a szélsőségekre hajlamosabb fiatalok. Szerinte a „*komolyabbak tartózkodtak a párttól, mert Böszörmény mindenkit válogatás nélkül felvett.*”⁹⁵ A párt legfontosabb helyi szervezője Sima Ferenc volt, titkári beosztással. A szélsőjobboldali mozgalomhoz akkor csatlakoztak nagyobb létszámban a helyi kisbirtokosok, kisiparosok, kereskedők és gazdák, amikor programpontként az adósságok 40 %-ának eltörlését is megfogalmazták. Ezt Meskó Zoltán hirdette meg, aki szintén személyesen járt Nagykőrösön és hozott létre „szalonképesebb” pártot. Pártja nevébe is belesűrített mindent: Magyar Nemzeti Szocialista Mezőgazdasági Dolgozók és Munkások Pártja. Helyi vezetők Elekes József cipészmeister és Patonay Dániel kisgazda voltak. A két szélsőjobboldali párt lényegében hasonló programmal működött, a nagyobb taglétszámú Meskót, míg a szélsőségesebb Böszörményt tekintette vezérének. Mindkét mozgalom fizetést adott a helyi szervezetek vezetőinek, akik így érdekeltek voltak minél több tag beszervezésében. Tevékenységük a demagóg frázisok pufogatásában, látványos és misztikus összejövetelekben

⁹⁰ Nagykőrösi Híradó, 9. évf. (1931), 61. sz. 2.

⁹¹ Nagykőrösi Híradó, 9. évf. (1931), 31. sz. 1.

⁹² MNL PML V.276.b. 7. d. 7. irat.

⁹³ MNL PML V.276.b. 10. d. 18. irat.

⁹⁴ Böszörményre vonatkozóan lásd: Sipos (főszerk.) 1997. Kaszáskeresztes Párt.

⁹⁵ Uo.

és a Dezső Kázmér polgármester elleni személyi harcban merült ki. Különösen a Nagy-kőrösi Közlönyben, de számtalan névtelen feljelentésben is támadták, mint közembert és mint magánembert egyaránt. A polgármester megtámadása olyan heves volt, hogy a kortársak ezt írták: „*Alakult Nagykőrösön egy rágalom-szándékátus, mely sajtót adott éretlen gyerekek kezébe és ezzel megfogta az alkotó polgármester alkotásra emelt kezét.*”⁹⁶ A szélsőjobboldali alakulat nyílt kettéválása 1933 januárjában történt meg, amikor Patonai Dániel kiszegza a Meskó-féle Nemzeti Szocialista Párt, Faragó Zs. Dezső szerkesztő pedig a Böszörmény-féle Nemzeti Szocialista Párt helyi vezetője lett. A Meskó-féle párt január 22-én szűnt meg Nagykőrösön.⁹⁷

Az ellenzék erősödése, szervezettsége és az országos vezetőséggel fennálló közvetlen kapcsolata a kormány vezetőinek figyelmét is felhívta. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Gömbös Gyula röviddel miniszterelnökké történt kinevezése (1932. október 1.) után a városban 5–6000 ember előtt nagygyűlésen vett részt 1932. december 4-én. Nagykőrösön az Egységes Párt már az 1929-es helyi választások után széthullott, erejét az országgyűlési választásra sem tudta kellően összpontosítani. Gömbös új pártjának, a Nemzeti Egység Pártjának programját jött hirdetni, zászlót bontani, nemcsak a nagykőrösieknek, hanem az egész Alföldnek. Beszédében az alábbi kijelentéseket tette: „*Túl sokan vagyunk okos emberek az országban.*”, „*A politikát nem súllyesztsem úri huncutsággá.*”, „*Nem szeretek sötétségben járni, világosságot akarok.*” A beszéde kevés konkrétumot tartalmazott.⁹⁸ Gömbös látogatásának eredménye az volt, hogy az új párt, a Nemzeti Egység Pártja ismert lett, és ha az ellenzék nem is tudta leszerelni, a Bethlen-féle erős kormányellenesség csökkent. A párt szervezeti megalakulása azonban csak fél évvel később, 1933. június 18-án történt, amikor Ráday Gedeon országgyűlési képviselő ismertette a Gömbös-kormány eredményeit. A gyűlésen kb. 650 választmányi tagot szavaztak meg, az elnök Beretvás János földbirtokos, a külterületi elnök inárcsi Farkas Ferenc földbirtokos lett.⁹⁹ Mint a gyűlésen megállapították: „*A Nemzeti Egység mozgalom célja a felekezeti, osztály és pártharcok által gyengített és szétforgácsolt nemzeti erők összefogása*”, de tartalmában semmi újat nem tudott adni.¹⁰⁰ A Nemzeti Egység Pártjának szervezése idején került sor a szélsőjobboldali Kaszásokeresztes Párt (Böszörmény-párt) nagykőrösi megmozdulására 1933 húsvétján. A tiltott plakátragasztásért letartóztatott Sima Ferenc szabadon bocsátását követelő 55 tagú, horogkeresztes karszalaggal felszerelt csoportot a rendőrség letartóztatta és vádat emelt ellenük hatóság elleni erőszak büntette miatt.¹⁰¹ A tiltott plakát szövege szerint a horogkeresztesek mentik meg Nagykőrös piacát. A Kecskeméti Törvényszék végül a letartóztatottak közül 5-öt felmentett, a többi ötvenet hatóság elleni erőszak címén 8 naptól 3 hónapig tartó börtönre ítélte.¹⁰² A tárgyalás során bebizonyosodott, hogy a vádlottak nem tudták, mire vállalkoztak, kiderült, hogy vezetőik tudatosan félrevezették és megtévesztették őket. A helyi Kaszásokeresztes Párt társadalmi bázisát a nagykőrösi rendőrkapitány így jellemezte: „*Vannak közöttük apróbb kisgazdák, szerepelni vágyó kisiparosok, iparossegédek, napszámosok, de főként subancok és mindenre kapható csöcselék képezi a zömöt.*” Elvűségéből kevesen csatlakoztak a párthoz,

⁹⁶ MNL PML V.276.c. 2. sorozat I. 1590. d. 614. irat.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Nagykőrösi Híradó, 10. évf. (1932), 96. sz. 2–3.

⁹⁹ MNL PML V.276.b. 4. d. 5. irat.

¹⁰⁰ MNL PML V.276.b. 7. d. 7. irat.

¹⁰¹ MNL PML V.276.b. 4. d. 6. irat.

¹⁰² Nagykőrösi Híradó, 11. évf. (1933), 57. sz. 2.

az erősödő szociális demagógia, az antiszemitizmus és a gazdasági helyzet stagnálása következtében azonban 1933-ban már néhány kisgazda is soraikba állt. A Kaszásokeresztes Párt 1933 nyarán Nagykőrösön röplapokat adott ki: Elég volt! Korbács és Élje! [!] címmel, amelyek hangja szélsőségesen sovíniszta volt a zsidók és a Meskó-féle párt, valamint Nagykőrös város vezetősége ellen.¹⁰³ A párt létszámáról pontos adataink nincsenek, vezetőik mindig túloztak ezeknél a számoknál. A nagykőrösi kaszásokeresztesek legáltalóbb jellemzését a Nagykőrösi Híradó adta, az egyik per tanulságaként: „Néhány száz vagy ezer tanulatlan és nagyon szegény embert a lelketlen vezetők kegyetlen céljaik szolgálatára gyűjtöttek. Elbolondított, megcsalt tömeg ez és nem más.”¹⁰⁴ Nem véletlen, hogy még 1935 októberében is komoly problémákat okozott a szélsőjobboldali csoport működése a városban. Ekkor történt, hogy a párt írásbeli panaszt tett a belügyminiszternél a nagykőrösi Dr. Gergely György rendőrkapitány ellen zaklatás miatt. A feljelentés teljesen a visszájára fordult, mert rágalmozás miatt a királyi ügyészség a feljelentők ellen emelt vádat.¹⁰⁵ A belügyminiszter 1936. június 2-án kiadott rendeletével a Böszörmény-féle Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártot (Kaszásokeresztes Pártot) végleg betiltotta. A nagykőrösi rendőrkapitányság 1936. július 16-án jelentette, hogy a párt működését beszüntették, vagyona pedig nem volt.¹⁰⁶

1934 nyarán három párt működött Nagykőrösön. A kormányzópárti Nemzeti Egység Pártja elnöke Beretvás János kormányfőtanácsos, titkára Dr. Magyar Pál ügyvéd voltak. A Független Kisgazdapárt, amelynek elnöki címét Labancz Balázs földbirtokos viselte, valamint a Nemzeti Szocialista Párt, melynek élén Elekes József volt cipész állt. A polgármester csak a NEP taglétszámát ismeri, mely 2170 főt tett ki, a többről közli, hogy taglétszáma nem állapítható meg. Ugyanekkor ismertette a főispán részére készített bizalmas tájékoztató jelentésében az egyesületek tagjainak nemzeti szempontból való megbízhatóságát is. A gazdakörök tagsága 99%-ban, az Ipartestületé 90%-ban, a Kaszinóé és a MOVE Lövész Egyleté 100%-ban, a sportegyesületé 93%-ban, az egyéb testületeké pedig 90%-ban volt megbízható.¹⁰⁷ Ha a közölt adatokat csak kritikával fogadjuk el, akkor is egyértelműen kitűnik, hogy bár az ellenzék súlya növekszik, az nemzetbiztonsági szempontból jelentéktelen, és ellenzékiességét csupán a város határain belül fejt ki. Az 1934 novemberében tartott megyebizottsági választáson – ha csekély arányban is – de már az ellenzéki lista győzött 52 %-kal. 9420 választójogosult közül mindössze 2709 szavazott, csupán 28,75 %-uk. A választásra az ellenzéki Független Kisgazdapárt alaposan felkészült, erős politikai kampányt fejtett ki, a választókat egyénileg is megdolgozta, kortesei tekintélyes emberek voltak.¹⁰⁸ Választási propagandájuk elsősorban a gazdák megnyerését célozta, és nem volt mentes a demagógiától sem: „Ide vagyunk szorítva modern utak, és szeszerű vasúti közlekedés nélkül és hajdani híres piacunk lezüllött, régi kőrösi kereskedőink egy szálíg kártva,

¹⁰³ MNL PML V.276.b. 7. d. 7. irat.

¹⁰⁴ Nagykőrösi Híradó, 13. évf. (1935), 84. sz. 1.

¹⁰⁵ „A nagykőrösi borogkeresztes párt egy feljelentést küldött a belügyminiszterhez, amiben elmondotta, hogy Nagykőrösön tarthatatlan a helyzetük, békés összejöveteleiket megzavarja a rendőrség, nem engedi meg a karszalagjuk viselését, állandóan üldözi és zaklatja őket s mindezt dr. Gergely György rendőrtanácsos, a nagykőrösi kapitányság vezetője rendeletére. Dr. Gergely György azért gyűlöli és üldözi őket, mintha tolvajok, betörők vagy kommunisták volnának, mert hiányzik belőle a hazafias érzés és mert román ember léttére gyűlöli a magyarokat.” Nagykőrösi Híradó, 13. évf. (1935), 83. sz.

¹⁰⁶ MNL PML V.276.c. 2. sorozat I. 1611. d. 1825. irat.

¹⁰⁷ MNL PML V.276.b. 6. d. 29. irat.

¹⁰⁸ Uo.

bevásárlóivá süllyedtek annak a kartell és bank hatalmasságnak, amelyiken a Nagykőrösi piac hitbizományja és kizárólagos vadászterülete lett.” Mindezért a hatalmon lévő Nemzeti Egység Pártját hibáztatták.

A polgármester még ekkor is érthetetlennek találta a kormánypárt nagykőrösi vereségét: „*Nem erősebb az ellenzék, csak a választásra nagyobb súlyt helyeztek.*” – mondta, és nem volt hajlandó tudomást szerezni a nagykőrösi társadalom megváltozott politikai igényéről és magatartásáról sem.¹⁰⁹ Ez a politika – bár állandóan hangsúlyozta kapcsolatát az országos vezetőséggel – alapjában továbbra is saját, gyakran személyeskedő céljaiért harcolt. Ezért hangsúlyozta Dr. Kiss László ügyvéd, az FKP egyik vezetője a választási győzelem után, hogy „*Nem az Egységes Pártot akartuk megbuktatni, hanem csak annak helyi képviselőit.*”¹¹⁰ Az ellenzéki párt egyértelmű győzelmét hozta az 1935-ös országgyűlési képviselőválasztás. Gróf Bethlen István és kormányának 1931-es bukása magával rántotta egyik leghívebb segítőtársát, Nagykőrös városának három cikluson keresztül volt képviselőjét, gróf Ráday Gedeont is. A Nemzeti Egység Pártja országos vezetősége ekkor Dr. Gesztelyi Nagy Lászlót, a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnökét jelölte. Az ekkor már ellenzéki helyi újság, a Nagykőrösi Híradó némi túlzással így kommentálta Ráday visszalépését: „*Ráday szerencséje, hogy visszalépett, mert a Független Kisgazda Párt szervezésénél egyenesen az ő személyére voltunk tekintettel és a párt minden harci eszköze ellene volt beállítva.*”¹¹¹

Bár az aláírások gyűltek, a Nemzeti Egység Pártja helyi vezetője, Beretvás János lemondott a választókerületi pártelnöki tisztról, ezek után a választási harc negyedik napján Gesztelyi is visszalépett. A helyi Egységes Párt új jelöltet nem állított, és tagjai belátására bízta, hogy az ellenzéki kisgazdapárti programmal fellépő Dr. Milotay Istvánt vagy a pártönkívüli programmal fellépő ifj. Jalsoviczky Sándort támogatják. A választási harc kezdetén nagy hírveréssel elindult Böszörmény Zoltán is, azonban, miután saját bevallása szerint csak 500 ajánlást szerzett, visszalépett.¹¹² Jellemző az 1935. évi nyílt választás előkészítésére és tisztaságára nézve a polgármester alispánnak küldött levele, amelyben azt írta, hogy amennyiben a Böszörmény-féle nyilaskeresztes párt is indul a választási küzdelemben, lehetséges, hogy katonai karhatalom bevetése is szükséges lesz. Ha nem indul, elég lesz csupán rendőrségi vagy csendőrségi fellépés is.¹¹³ A békés, nyugodt körülmények között lefolytatott szavazáson végül döntő fölényrel az ellenzéki programmal induló, Független Kisgazdapárt támogatását élvező, Dr. Milotay István győzött 5393 érvényes szavazattal az 1861 szavazatot kapott Jalsoviczky Sándorral szemben.¹¹⁴

Az ellenzéki párt győzelmét a kortársak is megfelelően értékelték. Észrevették, hogy Milotay – aki nem is volt tagja az FKP-nak – valójában a kormány hivatalos jelöltje volt, attól a választások során minden támogatást megkapott. Miután a Nemzeti Egység Pártja nem állított jelöltet, a vezető körök számára megfelelő volt Milotay politikai koncepciója, az a sajátos agrárius koncepció, amely erős kommunistaellenességgel párosult, másrészt szemben állt a banki szektor és a nagykereskedők világával is. A kormány Milotayban olyan embert látott, aki alkalmas – szónoki képességével és lapjával – a sorsukkal elége-

¹⁰⁹ MNL PML V.276.a. 25. d. 4. irat.

¹¹⁰ MNL PML V.276.b. 6. d. 29. irat.

¹¹¹ Nagykőrösi Híradó, 13. évf. (1935), 28. sz. 1.

¹¹² MNL PML V.276.b. 8. d. 34. irat.

¹¹³ MNL PML V.276.c. 2. sorozat I. 1590. d. 638. irat.

¹¹⁴ MNL PML V.276.b. 8. d. 34. irat.

detlen nagykőrösi gazdák leszerelésére, ezért hatékonyan támogatta az országgyűlési képviselővé választás során, így tehát ismét becsapták a nagykőrösi választókat, akik úgy vélték, hogy ellenzéki jelöltjük van. 1935 januárjában Gömbös és a Független Kisgazdapárt vezetője már megegyezett egymással, így az ellenzéki párt indulása voltaképpen látszatellenzéki volt, melynek tipikus megtestesítője a politikai kalandor Milotay István lett.

A választás után a kőrösiek nyugodtan írhatták lapjukba: „Nagykőrösön ez idő szerint sem ellenzéki párt, sem ellenzéki érzelmű polgárság nincs, az ellenzékiesség voltaképpen látszatellenzéké.”¹¹⁵ A választási harc országos politikai köntösben ugyan, de csak a néhány helyi – már korábban Bethlent is támogató – vezető személy ellen irányult.

A Gömbös és Eckhardt között röviddel a választások előtt kötött egyezség Gömbös fölényes győzelmének és a választás erőszakosságának hatására hamarosan felbomlott. A Kisgazdapártot ért csalódás és a párt politikájának megváltozása a helyi pártszervezetten belül is bizonytalanságot és határozatlanságot okozott. Röviddel a választás befejezése után a korábbi helyi pártelnök lemondott Czako Bálint javára. Az ügyvezető elnök Dr. Kiss László, a társelnökök pedig Labancz Balázs és Fodor István lettek. Az ellenzéki párt az 1935 decemberében tartott városi képviselő-testületi választáson ismét győzött: ekkor 19 képviselőt választottak újra, és a választások után 13-an az FKP-hoz, 6-an a NEP-hez tartozónak vallották magukat. Ezzel a képviselő-testületben már 57 volt a NEP- és 19 az FKP-tagok száma.¹¹⁶ A magát Nagykőrösi Független Kisgazdapártnak nevező városi ellenzék kapcsolata az országos központtal 1936-ban meglazult, majd meg is szakadt.¹¹⁷ Ebben alapvetően közrejátszott az Országos Független Kisgazdapárt politikájának megváltozása, illetőleg a vezetés határozatlansága. Eckhardt elfordulását a helyi vezetők nem tudták megmagyarázni, és a politikailag egyre inkább Gömböshöz húzó Milotayt támogatták továbbra is. Ugyanakkor elítélték a párt vezetőségének Gömbössel való korábbi lepaktálását, azt árulásnak tartva. 1937. februárban azt jelentette a polgármester, hogy a helyi tagság újra be szándékozik lépni az országos szervezetbe, mert azok az ellentétek, melyek Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején kialakultak, elsimultak. Nagykőrös város polgármestere, aki az országgyűlési képviselővel csak a legszükségesebb hivatalos kapcsolatot tartotta, és az FKP által szervezett ellenzék állandó támadásának volt kitéve, már 1937. februárban leírta, hogy az ellenzék vezetőinek céljai mögött egyéni anyagi érdekek, részben pedig az érvényesülés és egyéb hiúság által vezetett motivációk rejtőzködnek.¹¹⁸ Tömeghatásuk volt, mert a tömegek csak az ellenzéki hangot látják, a gazdasági, szociális, közegészségügyi, kulturális hiányokért a város vezetőit támadták, de megoldást nem tudtak adni.

A Nemzeti Egység Pártjának helyi csoportja az 1935. évi országgyűlési választás után felfüggesztette működését. Ideológiailag ezt azzal magyarázták, hogy a város országgyűlési képviselője Nagykőrösön ellenzéki magatartást tanúsít, ugyanakkor a kormány bizalmát is élvezti és azt támogatja.¹¹⁹ Valójában a NEP-nek nem volt közeleti harcra alkalmas embere, és működését a kormányhoz közel álló Milotay sem segítette. Pedig, ahogy a polgármester is megjegyezte, a helyi NEP jelentős része is rá szavazott.

¹¹⁵ Nagykőrösi Híradó, 13. évf. (1935), 43. sz. 2.

¹¹⁶ MNL PML V.276.b. 9. d. 12. irat.

¹¹⁷ MNL PML IV.401.a. 63. d. 12. irat.

¹¹⁸ MNL PML V.276.b. 10. d. 18. irat.

¹¹⁹ MNL PML IV.401.a. 63. d. 12. irat.

A pártpolitikai helyzet alakulását Dezső Kázmér 1937 tavaszán kedvezőtlennek ítélte: „Nagykőrösön csak egyetlen párt él pártéletet, folytat politikai és társadalmi küzdelmet, igyekeznek a helyi társadalmi egyesületekben a vezető helyet elfoglalni. A társadalom politikailag csak egyoldalúan van tájékoztatva, s a más politikai felfogást vallók szervezetlenül, egyénenként semmi különös ellenhatást nem tudnak kifejteni.”¹²⁰ Az általa említett párt a Kisgazdapárt volt, amely változatlanul nem politikai célokért, hanem csupán a városi vezetés ellenzékeként működött. „Mindent megkontráznak, ami nem tőlük ered.” – állapította meg keserűen Dezső Kázmér.¹²¹ Magatartásukat Milotay is támogatta: „Nagykőrös az utóbbi évtizedekben fejlődésében visszamaradt. Ennek oka a helyi várospolitikai.” – mondta a Kisgazdapárt majálisán, 1937. június 20-án.¹²² A majálison is hangsúlyozták, hogy a helyi párt az országos párttól külön halad, és Nagykőrösön egy „szélsőjobboldali, fajvédő, szociális és antiszemita jellegű pártot akarnak kiépíteni, melynek Nagykőrös, mint az ország legmagyarosabb városa méltán lehet a bölcsője” – mondta Dr. Kiss László, a párt titkára. A Fajvédő Szocialista Párt vitéz Endre László vezetésével, illetve a Nyilaskeresztes Párt a nagykőrösiek vezetőnélküliségét igyekeztek kihasználni. Azonban mindkét párt szervezése eredménytelen maradt, mert „a nyilaskeresztes próbálkozásokat itt már annyira lejáratták pár évvel ezelőtt, hogy a nagykőrösiek tiltakoznak, ha őket nyilasnak nevezik”.¹²³ Az erőteljes szélsőjobboldali szervezkedéseknek annyi hatásuk volt, hogy a helyi Független Kisgazdapártot megosztották. Dr. Kiss László és Dr. Kovács Imre ügyvédek a szélsőjobboldali pártalakulatok felé húztak, míg a másik rész Czakó Bálint vezetésével szintén a jobboldal felé orientálódott, de törekedtek a Kisgazdapárt keretén belül maradni és kapcsolatot találni az országos vezetéssel is. Ez a csoport 1937 őszén politikailag kivárt, nem aktivizálta magát. „A szélsőjobboldali politikának Nagykőrösre valóságos becsempészése folyik” – írta a polgármester. Ebben élen járt a hivatalosan nem politikai párt, az Országos Turul Szövetség nagykőrösi csoportja, a Turul Arany János Bajtársi Egyesület.¹²⁴ Tagjaik erőszakoskodásoktól sem riadtak vissza: tettelesen bántalmazták például a baloldali beállítottságú szervezet, a MÉMOSZ (Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetsége) helyi csoportját. A többségükben érettségizett fiatalok a közönségnek adtak elő, és a (MOVE Magyar Országos Véderő Egyet) helyi csoportjával együtt politizáltak.¹²⁵

1937 decemberében nyilvánvalóvá vált a helyi FKP szétesése. Egyik része Milotay mellett csoportosult, és Milotay-párt néven fejtette ki működését, Dr. Kiss László vezetésével. A másik rész Czakó Bálint vezetésével 1938 tavaszán még mindig várakozó állásponton volt.¹²⁶ A nagykőrösi Kisgazdapárton belüli ellentétek 1938. június 12-én, az Alszegei és a Tomnásközi Gazdaegyletek közös majálisán robbantak ki. A két szárny vezetője, Czakó Bálint és Paczolay György református lelkész egymást hibáztatták a Kisgazdapárt egységének megbomlásáért.¹²⁷ Vádaskodásaik alapja jórészt személyi ellentétekre épült. Czakó hangsúlyozta hűségét a kisgazdákhöz. „A gazdák érdekeit csak gazdák oldhatják meg” – utalt a másik szárnyban eluralkodó értelmiségi vezetésre. Paczolay támadta Czakót,

¹²⁰ Uo.

¹²¹ MNL PML V.276.b. 10. d. 18. irat.

¹²² Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap, 14. évf. (1937), 47. sz. 2.

¹²³ MNL PML V.276.b. 10. d. 18. irat.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ MNL PML V.276.b. 11. d. 12. irat.

¹²⁶ MNL PML IV.401.a. 63. d. 12. irat.

¹²⁷ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap, 15. évf. (1938), 45. sz. 3.

hogy a társadalmi és közéleti béke szempontjából helytelen „osztályháborúságot” és állandó személyi gyűlöletet hirdet. Június 19-re hívták össze a Független Kisgazdapárt tisztújító közgyűlését. Ezen Czákó Bálint lemondott elnöki tisztségéről, megismételve a gazdák iránti elkötelezettségéről szóló kijelentéseit. Új tisztkart nem tudtak választani, mire a Nagykőrösi Független Kisgazdapárt feloszlatta önmagát.¹²⁸ Ezen politikai csatározások közepette illegális baloldali megmozdulások is történtek a városban, amikor 1938. március 6-ra virradó éjjel a Kossuth Lajos utca több mellékutcájában, például a Vízálláson, ahol a város legszegényebb népessége lakott, sarlóból és 5 ágú csillagból álló kommunista jelvényeket festettek fel.¹²⁹ A helyi rendőrség nyomozást indított, de a tetteseket elfognia nem sikerült. Az 1938-as politikai állapotokról írta a város közigazgatásának vezetője, a szélsőséges politikai megmozdulásokat mindig elítélő, a közbékére mind eredménytelenebbül vigyázó Dezső Kázmér polgármester: „A város társadalmi békéje, belpolitikája teljesen felborult. Minden egyéni megmozdulásból kivillannak a politikai célok, az itteni közélet teljesen elveszíti tárgyilagosságát, s emiatt a legértékesebb egyének és akiknek közéleti tevékenységétől függ ennek a városnak a jövője teljesen visszavonulnak, elkedvetlenednek.”¹³⁰ Az 1938. december 18-án tartott városi képviselő-testületi választás hűen tükrözte a nagykőrösi belpolitikai élet zavarosságát. A választáson már nem is a pártok indultak – hiszen egyik sem működött szervezett keretek között – csak egyes vezetők igyekeztek jelöltjeiket bejuttatni.¹³¹ Ebben az időben – 1939. január 6-án – hirdette meg Imrédy Béla miniszterelnök a Magyar Élet Mozgalmat. Nagykőrösre 1939. január 9-én telefonált Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja, nagybarcsai Barcsay Ákos:¹³² „kíváncsún lenne, ha a nagykőrösi Nemzeti Egység Párt és az itt lévő jelentősebb társadalmi egyesületek táviratilag jelentenék be még a mai nap folyamán lelkes csatlakozásukat a Miniszterelnök úr által megindított MÉM-be?”¹³³ A január 13-án tartott előkészítő ülésen Paczolay György lelkész ismertette a MÉM célját, majd január 22-én megalakultnak nyilvánították a nagykőrösi szervezetet. A mozgalomhoz Nagykőrösön csaknem valamennyi korábbi párt képviselői csatlakoztak.¹³⁴ A politikai megbékélés illúzióját azonban a közelgő országgyűlési választás hamarosan szertefoszlatta.

1939. május 9-én ülést tartott a Magyar Élet Pártja Nagykőrösi Szervezete, mely aznap alakult meg, és vezetőjének Dr. Kiss Lászlót választották.¹³⁵ Az 1939. május 28-án lezajlott országgyűlési választáson a kormányzó pártot MÉP-programmal Dr. Milotay István képviselte. Választási beszédében hangsúlyozta, hogy 1931-ben meghirdetett hármasképp programjából a zsidókérdés megoldása és a titkos választójog kiharcolása már megvalósult, rövidesen sor kerül a földkérdés megoldására is. Befolyásosságát kívánta hangsúlyozni, amikor a választói nagygyűlésen Imrédy Béla volt miniszterelnökkel és Jaross Andor felvidéki miniszterrel jelent meg.¹³⁶ Ellenfele a Független Kisgazdapárt programjával fellépő korábbi lajosmizsei képviselő Dinnyés Lajos volt. A kormánypárt ellenében Nagykőrösön sajátos szövetség jött létre: ugyanaz a vezérkar, pártiroda és nagygyűlés egyaránt szolgálta a hivatalos jelölttel szembenálló Matolcsy Mátyás-féle nyilaskeresztes pártot és

¹²⁸ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap, 15. évf. (1938), 48. sz. 2–3.

¹²⁹ MNL PML V.276.b. 11. d. 12. irat.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ MNL PML V.276.b. 11. d. 216. irat.

¹³² Ablonczy (szerk.) 2007. 184.

¹³³ MNL PML V.276.b. 12. d. 5. irat.

¹³⁴ Nagykőrösi Híradó, 17. évf. (1939), 6. sz. 1.

¹³⁵ Nagykőrösi Híradó, 17. évf. (1939), 35. sz. 3.

¹³⁶ MNL PML V.276.b. 12. d. 5. irat.

a Kisgazdapártot, melynek programjával a zsidóbarátnak ismert Dinnyés Lajos indult. Tekintettel arra, hogy pártprogramja Nagykőrösön már lejáratott volt, nem volt népszerű, ezért inkább saját programot adott: a növényvédelmi szerek és mezőgazdasági gépek árának leszállítása, az adózási rendszer megreformálása, a földkérdés megoldása. A választás csendes, nyugodt körülmények között zajlott le. A 8291 választójoggal bíró szavazó kétharmada Milotayra szavazott, így újra ő lett a város országgyűlési képviselője. Ugyanakkor a pártonkívüli fajvédő programmal a lajstromos választáson induló Paczolay György református lelkész is mandátumhoz jutott a Közép-Pest vármegyei lajstromos kerületben.

Az 1939. évi országgyűlési választás megmutatta a nagykőrösi belpolitikai élet minden visszasságát.¹³⁷ A szavazók nagy része Milotayra szavazott, mert őt már ismerték, jó szónoki képességével, népámító ígéreteivel sikerült a politikailag kevésbé iskolázottakat maga mellé állítania. A választók elfelejtkeztek arról is, hogy 1935 óta Milotay semmit sem tett kerülete érdekében a város fejlesztéséért. A kormánnyal szembenálló erők pedig nem tudták erőiket egyesíteni, így számtalan kis csoportra oszlottak. A választás idejére összekovácsolódott szövetség az egységes politikai állásfoglalás hiánya miatt nem lehetett tartós. Nagykőrös város társadalmi célkitűzéseinek elérését a Horthy-korszak politikai csatározásai jelentősen lelassították. A kormány által támogatott szervezetekkel szemben vezetők nélküli, szétszórt ellenzéki csoportok álltak, amelyek a több évtizedes eredménytelen harcba belefáradtak, tagjaik a napi politikából kiábrándultak. A város társadalmi politikailag szervezetlenül, kis csoportokra osztva nézett szembe a második világháború megpróbáltatásaival.

Összegzés

Írásomban Nagykőrös város gazdasági és főként politikai helyzetét kívántam bemutatni a Horthy-korszak kezdetétől a második világháború kirobbanásáig. Jól érzékelhetjük, hogy a gazdaság változásai miként befolyásolták a helyi politika alakulását, mennyire kiszolgáltatott volt a városvezetés a válságokkal szemben. A polgármesterek folyamatosan váltották egymást egészen 1924-ig, mire egy olyan vezető került a város élére, aki felmérve Nagykőrös gazdasági, társadalmi és politikai helyzetét, olyan reálpolitikát folytatott, amely elődjeihez képest jóval inkább megfelelt a helyi agrártársadalom elvárásainak. Ugyanakkor, mint láthattuk, a gazdasági visszaesések őt is jelentősen megakasztották progresszív politikájában, ennek ellenére a gazdasági, közlekedés- és szállítási innovatív terveinek részleges megvalósításával képes volt fellendíteni a város mezőgazdaságát. Azt a mezőgazdaságot, amelyet egyébként a feldolgozóipar révén a helyi zsidóság tartott a kezében, iparával jelentősen lendítve a város gazdasági életén, monopol helyzetével viszont az antiszemita oldalt gerjesztve. A jobb és baloldali radikalizmus és a szélsőségek megerősödése akár már intő jelként is szolgálhattak volna a korszakban, erőszakos elnyomás helyett pedig inkább a társadalom pacifikálására lett volna szükség a gazdasági helyzet rendbehozatalával. Úgy vélem, hogy a bevezetésben felvázolt kérdésekre a választ megadtam, a gazdasági és politikai helyzetet minél részletesebben próbáltam bemutatni a forrásokra és a helyi sajtóra támaszkodva. Végezetül az olvasóra bízom, hogy ez számára kielégítő mélységben és alaposítással történt-e meg.

¹³⁷ Szabó 1989. 20.

Gyula Tolnai

The Status of the Town of Nagykőrös in the Horthy Era

The aim of my study is to process the barely presented slice of the history of Nagykőrös: the history of the place, society, economy and politics of Nagykőrös between the two world wars.

Luckily, with the help of the abundant remaining archival material and knowledge of the literature, the study aims to create a picture of Nagykőrös, with which we can also seek answers to three major questions.

The first question is how a market town struggles to survive the social and economic regression caused by World War I. The second is how the situation changes when the leadership of the town is concentrated in the hands of a worthy mayor with progressive economic and political aspirations. The third question is how the problems of the world economy, national conservative politics and local political battles tie the hands of the progressive mayor.

The author of the study trusts the reader to judge if clear answers indeed have been found to these questions.

Források

Levéltári források

MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
IV.401.a.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok.
IV.408.a.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Bizalmas iratok.
V.271.a.	Nagykőrös Város Képviselő-testületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
V.276.a.	Nagykőrös város polgármesterének iratai. Elnöki iratok.
V.276.b.	Nagykőrös város polgármesterének iratai. Bizalmas iratok.
V.276.c.	Nagykőrös város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. C – Kútfős iratkezelési rendszer. III. kútfő: Vegyes ügyek. 1. sorozat. D – Alapszámos iratkezelési rendszer 1927–1933. 2. sorozat. Ügyosztályok szerinti iratkezelés 1934–1944. I. Közigazgatási és közjóléti ügyosztály iratai 1934–1944.

Forráskiadványok

Ablonczy (szerk.) 2007.	Viczián István: Életem és korom. Pest vármegye főispánjának emlékiratai. Szerk.: Ablonczy Balázs. Szentendre, 2007.
MSK Ús. 83. kötet	Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp., 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83.)
Szinai–Szűcs 1972.	Szinai Miklós, Szűcs László: Bethlen István titkos iratai. Bp., 1972.

Sajtóforrások

- Duna-Tisza közti Nagykovácsi Hírlap, 4–5. évf. (1927–1928); 14–15. évf. (1937–1938) (MNL PML)
- Nagykovácsi Híradó, 5. évf. (1927); 7–14. évf. (1929–1936); 17. évf. (1939) (MNL PML)

Nagykőrös és Vidéke, 5. évf. (1915); 9–10. évf. (1919–1920) (MNL PML)

Nagykőrös, Kocsér, Kécske Híradója, 3–4. évf. (1925–1926)

Szakirodalom

- Hubai 1998. Hubai László: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947). In: Társadalmi Szemle, 53. (1998) 7. sz. 105–117.
- Kerepeszki 2009. Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség országos és debreceni szervezete (1919–1945). Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem BTK. Debrecen, 2009.
- Novák 2001. Novák László Ferenc: Nagykőrös a XXI. század küszöbén. Bp., 2001.
- Novák 2008. Novák László Ferenc: „Hej, Nagykőrös híres város...” Nagy-kőrös város kismonográfiája. Nagykőrös, 2008.
- Romsics 1999. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.
- Sipos (főszerk.) 1997. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS. Főszerk.: Sipos Péter. Bp., 1997. Online-változat: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/k-F0A98/kaszaskeresztes-part-F0AB6/> (Utolsó letöltés: 2022. február 24.)
- Szabó 1989. Szabó Attila: Nagykőrös önkormányzata 1848–1944 között. Városunk Nagykőrös, 2. évf. (1989), 8. sz. 20.
- F. Szabó (főszerk.) 1931. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye általános ismertetője és cím-tára. Ötödik körzet. Főszerk.: F. Szabó Géza. [Bp., 1931.]
- Szabó I.–Szabó L. 1978. Szabó István, Szabó László: Nagykőrös mezőváros kapitalizmus kori paraszttársadalma. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. (Acta Musei De János Arany Nominati I. – Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei I.) Szerk.: Szabó Attila. Nagykőrös, (1978).